

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

DOI: 10.31499/2519-2035.10.2023.294816

УДК 2-726.1Липківський:2-732.3(091)(477)

Алла КИРИДОН,
orcid.org/0000-0003-4375-5350
доктор історичних наук, професор,
директор Державної наукової установи
«Енциклопедичне видавництво»
(Україна, Київ)
akyrydon@ukr.net

Ірина ПРЕЛОВСЬКА,
orcid.org/0000-0003-3114-9831
доктор історичних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
відділу джерелознавства новітньої історії України
Інституту української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського Національної академії наук України
(Україна, Київ)
clio21@ukr.net

МИТРОПОЛИТ ВАСИЛЬ ЛИПКІВСЬКИЙ: ТРАЄКТОРІЯ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ

У 2024 р. виповнюється 160 років від дня народження митрополита Василя Липківського – українського церковного, який стояв на чолі духовного поступу українства за автокефалію. У радянський час ім'я Василя Липківського через ідеологічні й політичні причини було заборонено. В умовах незалежної України змінюється оцінний дискурс: після тривалих років повного забуття постать і подвижницька діяльність митрополита заслуговує на гідне вшанування нащадками. Автори статті прагнули привернути увагу широкої спільноти до постаті митрополита Василя Липківського – однієї з центральних постатей релігійно-церковного життя і церковної історії України ХХ ст. З його іменем пов'язаний початок інституційної боротьби за автокефалію (канонічну незалежність) Православної церкви в Україні від Московського Патріархату. Він стояв біля витоків творення Української автокефальної православної церкви (УАПЦ), сприяв зростанню її лав, самовіддано служив на ниві духовного відродження українського народу і віддав за становлення української церкви своє життя. У сучасних умовах російсько-української війни актуалізується патріотична церковна позиція митрополита Василя Липківського, який страдницькою смертю утвердив своє бачення майбутнього Української Церкви - її помісність та укоріненість в українську традицію та культуру.

Ключові слова: митрополит, Василь Липківський, Українська автокефальна православна церква, церковний діяч.

Алла KYRYDON,
orcid.org/0000-0003-4375-5350
Doctor Habilit. of Historical Sciences, Professor,
State Research Institution «Encyclopedia Press»,
(Ukraine, Kyiv)
akyrydon@ukr.net

Ірина PRELOVSKA,
orcid.org/0000-0003-3114-9831
Doctor Habilit. of Historical Sciences, Senior Researcher,
leading researcher of the Department of Source Studies of Modern History of Ukraine
Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies
named after M.S. Hrushevsky National Academy of Sciences of Ukraine
(Ukraine, Kyiv)
clio21@ukr.net

METROPOLITAN VASIL LYPKIVSKY: THE TRAJECTORY OF THE LIFE PATH

The year 2024 will mark the 160th anniversary of the birth of Metropolitan Vasyl Lypkivsky – a Ukrainian ecclesiastical figure who led the spiritual progress of Ukraine towards autocephaly. During the Soviet era, Vasyl Lypkivsky's name was prohibited for ideological and political reasons. In independent Ukraine, the evaluative discourse has changed: after years of complete oblivion, the figure and active endeavors of Metropolitan Vasyl Lypkivsky deserve proper recognition by descendants. The proposed scholarly investigation is built upon the utilization of a representative set of archival materials and historiographical sources, enabling the construction of a panoramic discourse of the life path of this eminent figure against the backdrop of the era. The authors of this article aim to draw the attention of the wider community to the personality of Metropolitan Vasyl Lypkivsky – one of the central figures in the religious and church history of Ukraine in the 20th century. His name is associated with the beginning of the institutional struggle for the autocephaly (canonical independence) of the Orthodox Church in Ukraine from the Moscow Patriarchate. He stood at the origins of the formation of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (UAOC), contributed to the growth of its hierarchy, and devotedly served in the field of the spiritual revival of the Ukrainian people, giving his life for the establishment of the Ukrainian church. Vasyl Lypkivsky was arrested by the authorities several times: first on February 5, 1923, in the village of Mykhailivtsi in Bohuslavshchyna; later in December 1925, he was arrested by the GPU in Kharkiv; another time he was held for a month from July 10, 1926. The last time Vasyl Lypkivsky was arrested was in October 1937. By the verdict of the Special Troika at the Kyiv Regional Administration of the NKVD of the Ukrainian SSR, Metropolitan Vasyl Lypkivsky was executed in Lukianivska Prison on November 27, 1937. Metropolitan Vasyl Lypkivsky of the UAOC was rehabilitated on May 23, 1989. The UAOC was reinstated at the All-Ukrainian Orthodox Council on June 6, 1990. The case of Metropolitan Vasyl Lypkivsky, in the development of the Ukrainian Church, served as a unique impetus to the creation of the Autocephalous Church. Canonized by the UAOC.

In the current circumstances of the Russo-Ukrainian war, the patriotic church position of Metropolitan Vasyl Lypkivsky is actualized. Through his martyr's death, he affirmed his vision of the future Ukrainian Church – its local character and rootedness in Ukrainian tradition and culture. Metropolitan Vasyl Lypkivsky was the head of the church institution that embodied Ukrainian national aspirations for religious and spiritual independence from Moscow. Yevhen Sverstiuk noted that at the great historic crucial point of the 20th century between the era of Tsarist Russia and the era of Bolshevism dictatorship, he, a clergyman and defender of the faith, stands with a shield “do not be afraid!” like a mighty oak rooted deep in the earth. The passion, religious charisma, convictions, and vision for the future of the Ukrainian Church by Metropolitan Vasyl Lypkivsky deserve honorable recognition.

Key words: Metropolitan, Vasyl Lypkivskyi, Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, church figure.

Постановка проблеми. Масштабність постаті усвідомлюється з часом. Є постаті, які змінюють чи принаймні впливають на історичну подієвість. У 2024 р. виповнюється 160 років від дня народження митрополита Василя Липківського [світське ім'я - Липківський, Василь Костянтинівич; 07(19/20).03.1864¹, с. Попудня, Київської губернії, тепер Уманського р-ну Черкаської обл., - 27.11.1937, м. Київ; точне місце поховання невідоме]. Ким є Василь Липківський для сучасної православної України? «Втікачем» з Російської церкви і «канонічним бунтівником»? «Апостолом українського репідійно-націонзльного відродження» за висловом академіка Агатангела Кримського? Страдником віри, який у своїх церковних візіях мав необережність випередити час церковного оновлення? Чи однією з найтрагічніших постатей української церковної історії - «ієрархом, якого було не лише вбито ворогами його Церкви, але і зраджено його спільниками у справі її відродження?» (Мефодій (Кудряков), 2015:132).

¹ Звертаємо увагу на розбіжності щодо дати дня народження: сам митрополит Василь Липківський в «Автобіографії» зазначав дату народження 19 березня. Однак у дослідженнях науковців зустрічається й дата 20 березня 1864 р. Розбіжності викликано похибкою при переведенні на новий стиль.

Будь-яка подія чи оцінка постаті вилоновується і кристалізується в процесі дискурсивного осмислення. Реальність («фізичний модус існування») завжди йде в супроводі її дискурсивного модусу. Соціальні та наративні форми осмислення подій, фактів, життєписів, явищ тощо та відповідні інтерпретації обрамлені й ідуть у супроводі обраного /визначеного дискурсивного модусу, розгортаються в дискурсивному вимірі. Обраний дискурсивний конструкт має семіотичний (знаковий) характер, створюється за його допомогою соціально-семіотичних конструктів і потребує певних кодів для відчитування / зчитування інформації. Відтак разом із дискурсивними формами суттєво змінюється наратив. Наративи / теоретичні побудови впливають на соціальну й політичну практику, формують певні публічні очікування і здатні впливати на процеси прийняття політичних рішень. Водночас суспільно-політичний та владний дискурси впливають на форматування наративу. Створення нового дискурсу зазвичай спрямоване на руйнування існуючих і формування нових інтерпретаційних рамок та смислових механізмів сприйняття події, факту, життєпису, явища тощо. Тобто йдеться про продукування нових смислів. Інтерпретаційні рамки узалежені від характеру концептуалізації: ті чи інші наративні схеми по-різному виокремлюють події та по-різному визначають їхніх учасників (дійових осіб). Вибір дискурсивного конструкту, а також поняттєвого-категоріального апарату та інструментарію дослідження для характеристики події, факту, життєпису, явища тощо упослідує (тягне за собою) відповідні сюжетні та інтерпретаційні схеми.

Так, у радянський час ім'я Василя Липківського через ідеологічні й політичні причини було заборонено навіть згадувати як страченого карними органами радянської влади очільника Української церкви. У сучасній історіографії зростає зацікавленість у вивченні окремої особистості, її ролів суспільно-політичних і духовно-культурних процесах, посилюється інтерес до антропологічних і просопографічних досліджень тощо. Відтак в умовах незалежної України змінюється оцінний дискурс і щодо постаті Василя Липківського: після тривалих років повного забуття постать і подвижницька діяльність митрополита, цього (за словами академіка Агатангела Кримського) «апостола національно-релігійного відродження України», поступово отримує гідне пошанування нащадками. З поміж численних характеристик діяча увиразнено лише ключові: релігійний і освітній діяч, церковний реформатор, ідеолог українського духовного відродження, Голова Київського єпархіального з'їзду 1917 р. (на якому було проголошено вимоги українізації та незалежності Православної церкви в Україні), член Всеукраїнської православної церковної ради (ВПЦР), настоятель великого кафедрального Києво-Софійського собору, архієпископ, перший митрополит Київський і всієї України Української автокефальної православної церкви (1921–1927), редактор і автор низки статей часопису УАПЦ «Церква і Життя», перекладач богослужбових текстів українською мовою (Божественної літургії Св. Іоанна Золотоуста, богослужбових книг, проповідей), історик Церкви, автор гомілетичних творів, епістолярію, борець за всесвітнє об'єднання православних українців в єдину Українську Церкву з центром у Києві, закатований в Лук'янівській в'язниці і

безіменно похований серед тисяч інших жертв політичних репресій НКВС (Мартирологія, 1987: 942–943; Репресована УАПЦ, 2006:317–318; Бухарева І., Даниленко В., Окіпнюк В., Преловська І., 2011:64–66).

Аналіз досліджень. Після початку церковного відродження в Україні з 1991 р. почався процес дослідження і публікації архівних документів з історії Церкви у ХХ ст. Одночасно цей процес супроводжувався надходженнями публікацій з осередків української діаспори, в т. ч. оприлюдненої спадщини митрополита УАПЦ Василя Липківського (Бурко Д., 1988; Діяння, 1921; Липківський В., 1959; Липківський В. Історія, 1961; Липківський В. Проповіді, 1966; Липківський В. Православна Христова Церква, 1951; Липківський В. Листи, 1980; Явдась М., 1956 та ін.).

Завдяки зусиллям українських істориків (Білокінь С., 1993; Білокінь С., 1999; Зінченко А., 1991; Зінченко А., 1993; Зінченко А., 1997; Ігнатуша О., 1991; Ігнатуша О., 1993; Ігнатуша О., 1994; Ігнатуша О., 1998; Ігнатуша О., 2004; Киридон А., 2000; Киридон А., 2004; Киридон А., 2005; Пащенко В., 1993; Пащенко В., 1994; Пилявець Л., 1992 та ін.), джерелознавців (Ігнатуша О., 1994; Преловська І., 2013 та ін.), релігієзнавців, архівістів з'явилися збірники документів і матеріалів з історії УАПЦ 1920–1930-х років (Документи трагічної історії, 1999; Червоний терор, 2003 та ін.), а також ґрунтовні дослідження загально-церковних процесів, відносин між державою і Церквою, персоналій видатних діячів УАПЦ (Зінченко А., 1997; Зінченко А., 2003; Киридон А., 2007; Липківський К., 2003; Преловська І., 2004; Преловська І., 2017; Преловська І., 2018 та ін.), розвій політичних репресій проти Церкви тощо. Одним із перших ґрунтовних досліджень, присвячених життєвому шляху й діяльності митрополита Василя Липківського, підготував А. Зінченко. Різним аспектам діяльності митрополита та УАПЦ присвятили праці С. Білокінь, О. Ігнатуша, А. Киридон, К. Липківський, В. Пащенко, Л. Пилявець, І. Преловська, О. Роговий, С. Урста та ін. присвятили наукові розвідки.

Водночас зазначимо, що головна увага при вивченні діяльності та життєвого шляху митрополита Василя Липківського зазвичай приділялася періоду відродження українського церковного життя (1917–1921 рр.). Потужний історіографічний доробок присвячено проблемі скликання та проведення Першого Всеукраїнського православного церковного собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р. у соборі Святої Софії Київської та пресвітерській хіротонії митрополита Василя. Але як представники української діаспори, так і сучасні дослідники цієї проблеми значно менше уваги приділили подіям, пов'язаним із його діяльністю в останнє десятиліття життя – від Другого Всеукраїнського православного церковного собору УАПЦ (17–30 жовтня 1927 р.) до загибелі (27 листопада 1937 р.). На жаль, надто мало відомостей про останній період життя митрополита віднайдемо і в архівно-кримінальній справі, заведеної на Василя Липківського у жовтні 1937 р.

Мета наукової розвідки – на підставі опрацювання комплексу історичних та історіографічних джерел узагальнити інформацію про постать митрополита Василя Липківського, увиразнивши ключові моменти життєдіяльності,

привернути увагу до непересічної особистості церковно-релігійного життя першої третини ХХ ст.

Методологія ґрунтується на комплексному використанні наукових принципів (історизм, неупередженість, системність, наступність тощо), а також застосуванні загальнонаукових, міждисциплінарних, спеціальноісторичних методів (узагальнення, компаративний аналіз, інтелектуальна рефлексія, історіографічний аналіз і синтез, історико-хронологічний, історико-порівняльний, системно-структурний, історико-генетичний, історико-типологічний тощо) та підходів (інтерпретативний, культурно-історичний, цивілізаційний, системний, системно-мислєдїяльнїсний, плюралїстичний тощо).

Виклад основного матеріалу. Про походження роду Липківських короткі відомості подав сам митрополит УАПЦ Василь Липківський (згодом цей текст було опубліковано у збірці його проповідей): «Мое прїзвище справді зв'язане з річкою Липою, (не знаю, на жаль, чи є на р. Липі село або місто, що має назву по цїй річці). Про наше походження зберігся в нашїй родині такий досить химерний переказ. Мїй праїдїд, Липківський, походив з якогось села, чи міста на р. Липі. Він був дуже вчений «професор» і нанявся за вчителя в домашньому пансіоні в якогось польського магната, що жив на річці Богу. Це було коло половини 18-го віку. Старший син у нього був Фотїй – мїй дїд» (Липківський В., 1988: XII). Так само він подав і свій короткий життєпис, датований 13 грудня 1933 р. (Липківський В., 1988: XI–XII).

Дослідження родоводу і дореволюційного періоду життя прот. Василя Липківського представлені публікаціями українських науковців, зокрема А. Зінченка (Зінченко А., 1997; Зінченко А., 2016:19–29; Зінченко А., 2017) і О. Рогового (Роговий О., 2016:85–92), які долучилися до вивчення цієї складної проблеми, а також онука митрополита УАПЦ – К. Липківського (Липківський К., 2003). О. Роговий пише: «Батько майбутнього Митрополита Костянтин Липківський народився 1820 року у Малих Дмитрушках, де його батько Фотїй був священником. Як було прийнято в ті часи, «син священницький» пішов по тїй же лінії і, згідно клірової відомості: «по закінченню курсу в Київській Духовній семінарії 1843 р. липня 15 дня звільнений у Єпархіальне відомство з Атестацією 1-го розряду і ступенем студента» (Роговий О., 2016:89).

Костянтин Липківський невдовзі «оженився і зміг претендувати на посаду священника. Київській митрополит Фїларет 08 вересня 1843 р. призначив його служити до Симеонівської церкви в селі Цеберманівка Липовецького повіту (Київської губернії, на кордоні з Подільською). Подальше життя Костянтина та його дітей виявилось пов'язаним з Липовеччиною. На схилі літ о. Костянтин згадував про початок свого служіння у Цеберманівці, де 1850 р. розпочав свою церковну кар'єру. Брав участь у Кримській війні 1853–1856 рр. (за що К. Ф. Липківський отримав пізніше срібний хрест і медаль ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 1009. Спр. 948/1885 р. Арк. 395 зв.; Роговий О., 2016:89).

У родині Липківських «майже всі діти Костянтина Фотїйовича і його дружини Вікторії Гаврилівни з'явилися на світ у Попудні Монастирищенської волості: Іуліанія (1855), Анисія (1859), Ольга (1863), Фїлонїда (1867), Єфросинія (1870). Остання уже в 15 літ могла похвалитися тим, що закінчила

Київське жіноче училище. В той час її сестра Марія (нар. 1873 р. в Княжиках) лише «навчалася письму». Всі доньки в кліровій відомості названі «благодійними» (ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 1009. Спр. 948/1885 р. Арк. 395 зв.; Роговий О., 2016:90). 1864 народився єдиний у цій родині син Василь.

Дослідник А. Зінченко подав послідовно результати навчання Василя Липківського в Уманському духовному училищі (1873–1879), Київській духовній семінарії (закінчив 1884 р.) та Київській духовній академії (закінчив 1889 р. зі ступенем кандидата богослов'я). Він пише: «За звітними документами Академії, В. Липківського переведено з другого на третій курс 25-м за списком з числа 42-х студентів; за підсумками 1887/1888 навчального року його було переведено на четвертий курс (під номером 26). 10 червня 1889 р. під головуванням ректора відбулося засідання ради Київської духовної академії, на якому розглядалися відгуки викладачів на дисертації, написані випускниками. На дисертацію Василя Липківського «Боротьба Маккавеїв з сирійськими царями, її причини і значення в історії юдеїв» давали відгук доцент Ф. Покровський та ординарний процесор Д. Поспехов. Перший рецензент оцінив твір як „цілком задовільний”, другий – як „задовільний”. Рада присудила Василеві Липківському в числі інших тридцяти шести випускників Академії ступінь кандидата богослов'я» (Зінченко А., 2017: 20–24).

Після закінчення Київської духовної академії 18 листопада 1889 р. Василя Липківського призначили законовчителем до Шполянського однокласного та двохкласного сільських міністерських училищ. Згодом його перевели до Черкаського двокласного міського училища на посаду законовчителя з 27 травня 1890 р. Оскільки при прогімназії храму не було, він викладав Закон Божий як світський викладач. 1891 отримав священницький сан і розпочав служіння в парафіях православної церкви; був понадштатним священником Черкаського Свято-Троїцького собору (Зінченко А., 2017: 24).

Сам о. Василій просив призначити його на вакантне з осені 1891 р. настоятельське місце до соборної церкви м. Липовця (тепер Вінницької обл.). Він витримав конкурс на це місце (було ще четверо претендентів) і завдяки високій освіті і богословському степню 16 лютого 1892 р. настоятелем призначили саме його. До Липовця о. Василь Липківський прибув з дружиною Параскою Олександрівною у власний будинок з облаштованою садибою, де мешкав його батько о. Костянтин Липківський. Згодом в одній зі своїх публікацій він докладно пояснить всі вигоди такого успадкування садиби, де все має традиційний устрій і повністю забезпечене для родини священника (Липковській Василій, 1899: 690–711):

Як настоятель Липовецького собору, о. Василя Липківського 05 травня 1892 р. було призначено очільником Липовецького міського благочинства, до складу якого увійшли церкви м. Липовця та навколишніх присілків. Окрім обов'язків настоятеля, з 08 березня 1892 р. він був водночас головою Липовецького відділення єпархіальної училищної ради, з 26 серпня 1896 р. – доглядачем церковних шкіл Липовецького повіту та виконував обов'язки завідувача та законовчителя міської двокласної церковно-парафіяльної школи

(Зінченко А., 2017:25). Все це дало йому можливість фахово відгукуватись на проблеми устрою сільських шкіл у своїх публікаціях в офіційному часописі Київської єпархії (Липковській Василій, 1899: 635–664; 1903: 823–839; 1903: 868–872). Уже в часи свого священничого служіння прот. Василь Липківський почав виявляти інтерес до місцевої церковної історії, розпочавши дослідження єпархіальних архівів і досить активно пропонуючи свої статті для публікації в «Київских Епархиальных Ведомостях». Відомо також про його критичне ставлення до російського самодержавства й зацікавлення українським життям ще в роки навчання в духовній семінарії (про це згадували його однокласники й колеги – священники Липовецького повіту); напам'ять знав «Кобзар» Тараса Шевченка (Зінченко А., 2017:30). А. Зінченко пише, що виявлене офіційне листування кінця 1890-х – початку 1900-х рр. не дає достатніх матеріалів для повнішого з'ясування поглядів о. Василя Липківського на суспільні і національні проблеми. Так само відсутні особисті документи та епістолярій, який мав би бути досить великим за обсягом (Зінченко А., 2017:25). Тому питання про формування його світогляду залишається однією з недостатньо досліджених наукових проблем (Подвижник українського духу, 2016: 7–18, 65–84, 93–101).

Невтомна діяльність о. Василя Липківського в Липовці, особливо на ниві церковно-шкільної освіти, була відзначена єпархіальним начальством – постановою Київської єпархіальної училищної ради 31 січня 1895 р., затвердженою обер-прокурором Святійшого урядуючого Синоду 13 січня 1896 р., головам повітових відділень єпархіальної училищної ради та округовим доглядачам шкіл було видано грошову нагороду «за ревну їхню працю на своїй посаді». Серед нагороджених був о. Василь Липківський (який отримав 40 рублів нагороди). До дня коронації російського імператора Миколи II Романова 14 травня 1896 р. митрополит Київський і Галицький Йоанникій (Руднєв) нагородив набедрениками священників Київської єпархії, в т. ч. о. Василя Липківського. 1897 р. його нагороджено фіолетовою оксамитовою скуфією. У сан протоієрея преосвященний Сергій, єпископ Уманський, возвів о. Василя 13 серпня 1899 р. Прот. Василь Липківський отримав також нагороди: 06 травня 1904 р. нагороджено камилавкою; 06 травня 1912 р. – нагороджено наперсним хрестом від Святійшого урядуючого Синоду Російської Православної Церкви. (Зінченко А., 2017: 31). Духовне і педагогічне служіння прот. Василя Липківського в Липовецькому повіті тривало 1892–1903 рр. 1903 отримав сан протоієрея. На свято Різдва Богородиці 08 вересня 1903 р. прот. Василь разом з соборними священниками відслужили в Липовецькому соборі Божествену Літургію, після звершення якої пастир сказав присутнім сердечне прощальне слово. 10 вересня 1903 р. прот. Василь Липківський вибув з Липовця. Таким чином закінчився цілий життєвий етап.

Ухвалою Училищного комітету при Св. Синоді 07.08.1903 був призначений на посаду директора новоствореної Київської церковно-вчительської школи (знаходилась на Лук'янівці, вул. Боговутівська, 2). Невдовзі став постійним членом Київської єпархіальної училищної ради та членом шкільної комісії при цій раді (відповідно до резолюції митрополита Київського

і Галицького Флавіана (Городецького) від 31 серпня 1903 р.) У грудні 1903 р. він став завідувачем Печерської недільної школи, а також викладав Закон Божий у навчальному закладі П. Д. Новицької (за адресою вул. Золотоворітська, 3) (Зінченко А., 2017:32). Діяльність прот. Василя Липківського на посаді завідувача церковно-учительською школою тривала недовго (1903–1905 рр.). У вересні 1905 р. за поданням Київського митрополита рішенням Київської єпархіальної училищної ради (протокол засідання від 06 вересня 1905 р.) протоієрей Василь Липківський був позбавлений обов'язків члена єпархіальної училищної ради і шкільної комісії та усунутий з посади директора. Після звільнення був призначений настоятелем Свято-Покровської церкви (тепер церква Покрови Пресвятої Богородиці Солом'янського району м. Києва) та Солом'янської парафії у тогочасному передмісті Києва.

На хвилі революційних подій 1905–1907 рр. став одним із провідників українського культурного руху серед духовенства. 10–18.10.1905 головував на з'їзді духовенства Київської єпархії, де було ухвалено рішення запровадити українську мову в церковному богослужінні й духовних школах.

1905–1917 рр. о. Василь (Липківський), окрім парафіяльної роботи, провадив педагогічну й науково-дослідницьку діяльність, писав, друкував публіцистичні статті, перекладав українською мовою богослужбові тексти.

Родина прот. Василя Липківського в період 1903–1921 рр. мешкала на Солом'янці. У м. Липівці народились діти: Іван – 1892 р., Марія – 1894 р., Костянтин – 1895 р., Ганна – 1897 р., Валеріян – 1899 р. У м. Києві народилися Олександр – 1903 р. і Тетяна – 1908 р. (Зінченко А., 2017: 230)

Революція 1917 р. розбурхала й зрушила засади Церкви у Російській імперії. Врахуємо, що бажання модернізації Церкви, «церковного оновлення» охопило тоді не лише автокефальний рух в Україні, але й православне середовище в цілому. Весною 1917 р. в Україна відбуваються єпархіальні з'їзди духовенства і мирян щодо майбутнього устрою Церкви (зокрема – бачення церковного відродження на засадах автономії чи автокефалії, мови богослужіння тощо), які засвідчили розмежування поглядів у середовищі ієрархії й духовенства. 1917 р. протоієрей Василь Липківський – серед лідерів українського церковно-визвольного руху, одна з ключових постатей у конституванні Української автокефальної православної церкви. Головував на Київському єпархіальному з'їзді духовенства і мирян (1917 р.), де обговорювалися питання соборноправності, відродження українських церковних традицій, незалежного статусу Української церкви. Разом з іншими поборниками ідеї автокефалії виступав за скликання Всеукраїнського церковного собору, який би затвердив адміністративно незалежний статус православної церкви в УНР. Став співорганізатором і активним діячем «Братства воскресіння Христа» (створене в листопаді 1917 р.), яке розпочало підготовку до Всеукраїнського церковного собору. Братство невдовзі було реорганізоване у першу (тимчасову) Всеукраїнську православну церковну раду (ВПЦР). Протоієрей Василь Липківський увійшов до складу ВПЦР (23.11.1917 р.), яка здійснювала організаційну роботу щодо скликання Всеукраїнського православного церковного собору.

У січні 1918 р. (на Різдво) скликаний Всеукраїнського церковний собор підтримав ідею створення незалежної від Московського патріархату помісної автокефальної церкви. Липківський – учасник Собору. Йому було доручено видання «Вістей Українського православного церковного собору» (вийшло 2 випуски). Однак ухваленню остаточних рішень Собору завадили воєнні події (Собор вимушено припинив роботу).

Був одним із засновників і провідних діячів Кирило-Мефодіївського українського православного братства, створеного у березні–квітні 1918 р. із метою відродження української православної незалежної соборноправної церкви.

Відновлення роботи Собору відбулося через 6 місяців (уже в умовах Гетьманату). Однак у складі учасників гору взяли проросійські сили, ідея автокефалії церкви в Україні була відкинута, як і пропозиції українізації богослужіння та інших реформ. 07 липня 1918 р. проросійськи налаштована більшість Всеукраїнського церковного собору виключила зі свого складу 46 членів ВПЦР, зокрема й Василя Липківського.

Визнав проголошену 01 січня 1919 р. директорією УНР автокефалію Української православної церкви. У 1919 р. читиві одним із організаторів перших українських православних парафій у м. Києві (Свято-Микольської на Печерську, при Софійському соборі, Андріївській та Іллінській церквах). Від серпня 1919 р. прот. Василь Липківський став настоятелем великого Свято-Софійського собору в м. Києві (був його останнім настоятелем і доглядачем до закриття у 1929 р.) та Старокиївської парафії (його одноголосно було обрано настоятелем на зборах цієї парафії). За його активної участі прихильники автокефалії у квітні 1919 р. вдруге зорганізували ВПЦР (Липківський був заступником голови). ВПЦР ухвалила рішення про створення українських парафій. Головною проблемою УАПЦ з самого початку була та, що самими процесом відродження керував орган, який складався з мирян і тільки почасти включав в себе представників кліру. На чолі автокефального руху стояли прот. Василь Липківський і чиновник відділу сільськогосподарської статистики Київського земства Михайло Мороз, які з самого початку спільної діяльності весною 1919 р. взяли курс на утворення автокефальної Церкви в Україні на національних засадах.

22 травня 1919 р. отець Василь відслужив першу літургію українською мовою (у супроводі хору під керуванням Миколи Леонтовича) у колись збудованому гетьманом Іваном Мазепою Микільському соборі на Печерську (знесений; нині на його місці стоїть Палац дітей та юнацтва); 29 червня того ж року – у Софійському соборі. За проведення служби Божої українською мовою ієрархи Російської церкви двічі забороняли отцю Липківському проведення богослужінь священнослужіння і один раз заочно віддали його під церковний суд.

При соборі Св. Софії розмістилась Всеукраїнська православна церковна рада (ВПЦР), її президія та ревізійна комісія. Дозвіл на це було надано радянською владою (ЦДАВО України. Ф. 3984. Оп. 3. Спр. 34. Арк. 10). При соборі св. Софії влітку 1919 р. відбулися збори парафіян для обрання

представників на собор київських парафій. Було ухвалено утворити ще одну парафію при соборі св. Софії. Першим до цієї парафії записався відомий український художник-графік Георгій Нарбут, за ним – неодмінний секретар УАН академік Агатангел Кримський та інші відомі діячі.

Вперше українську службу в св. Софії українське духовництво в кількості 7 осіб відправило 12 липня 1919 р на день св. Апостолів Петра і Павла. До ВПЦР від цієї парафії увійшли прот. Василь Липківський, прот. Нестор Шараївський, Михайло Мороз, Григорій Вовкушевський, Микола Пивоваров та ін. (Білокінь С., 1997: 66). Василь Липківський став одним із головних ініціаторів і натхненників відновлення роботи ВПЦР та скликання нового Всеукраїнського собору. 05.05.1920 ВПЦР звернулася з листом до українців, в якому проголосила церковну автокефалію. Попри зусилля ВПЦР, у жовтні 1920 р. Всеукраїнський православний церковний собор так і не був скликаний. Справа затяглася.

Весною 1921 р. був скликаний церковний Собор Київщини (22-26 травня 1921 р.) (Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ, 1999: 469-487). Собор очолив чиновник відділу сільськогосподарської статистики Київського земства Михайло Мороз, який з церковної точки зору був звичайним мирянином. Це надало проросійському єпископату в Україні аргумент для повного заперечення канонічності цього Собору, що кваліфікувався як звичайний з'їзд духовенства і мирян, та ще й скликаний без дозволу і благословення місцевого єпископа.

Собор Київщини обрав Київським митрополитом архієпископа Парфенія (Левицького), а його заступником – єп. Антоніна (Грановського) (Гл. 13, розд. II, п. 1). Десять осіб було обрано кандидатами на висвячення в єпископський сан, серед яких протоіереї: Василь Липківський, Нестор Шараївський, Павло Погорілко, Степан Орлик-Волинський, Юхим Сіцинський та ін. (Гл. 13, розд. II, п. 2) (Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ, 1999: 474). Головна мета собору Київщини 22-26 травня 1921 р не була досягнута – прихильникам автокефалії Української православної церкви не вдалося добитися того, щоб цю Церкву очолили канонічно висвячені єпископи Російської православної церкви, які згідно з канонами здійснили б подальшу висвяту єпископів та священників для УАПЦ. Більше того, через тактичні помилки керівників ВПЦР ситуація значно погіршилася, оскільки навіть ті єпископи РПЦ, які висловлювали прихильність до українських церковно-визвольних змагань, остаточно відокремилися від ВПЦР.

З метою підготовки власних кадрів священнослужителів, у вересні 1921 р. ВПЦР відкриває пастирські курси, які (за відсутності інших духовних навчальних закладів) повинні були розпочати підготовку кадрів для висвячення. На засіданні ради лекторів було прийнято рішення про вивчення таких предметів: українська церковна історія, богослужбова мова, Св. Письмо, церковні мистецтво і спів, загальна церковна історія, церковний Устав, церковне господарство, літургіка, церковна географія, красномовство, догматичне та моральне богослов'я, канонічне право, декламація, філософія релігії й сучасне релігійне життя. Серед викладачів були В. Липківський,

Н. Шараївський, М. Мороз, К. Соколовський, Д. Ходзицький, Г. Стороженко, П. Демуцький, В. Данилевич, Л. Старицька-Черняхівська, В. Чехівський та ін. (ЦДАВО України. Ф. 3984. Оп. 4. Спр. 39. Арк. 2–3).

Упродовж 1919–1921 рр. прот. Василь Липківський проживав на Софійському монастирському подвір'ї в одній з комунальних квартир (розташованій у будинку, де до революції діяла Київська училищна єпархіальна рада). Він не тільки служив у Софійському храмі, але й брав участь у діяльності Перекладової комісії ВПЦР, створюючи переклад Божественної Літургії св. Іоанна Золотоустого. ВПЦР видала друком «Літургію св. Іоанна Золотоустого» (переклад прот. Василя Липківського), Часословець, Требник, Молитовник та ін.

Принагідно зауважимо: і ідеологію, і церковну практику УАПЦ того часу не можна розглядати поза історичним контекстом. 1920-і роки були часом революційних змін, коли багатьом здавалося, що доба «старого» остаточно минула. Постало питання щодо майбутнього устрою й характеру життєдіяльності Православної церкви після падіння Російської імперії, що століттями була нібито «зовнішнім тілом» православ'я. За інерцією значна частина православного кліру намагалася, так би мовити, підлаштуватися під нові історичні обставини. Для одних це був компроміс, який дозволяв зберегти життя. Для інших - предмет наївної віри, що нова комуністична влада допоможе втілити в церковному житті давній християнський принцип прозорого братського життя. Треті (і таких серед діячів УАПЦ було чимало) сподівалися, що новий режим якимось чином інтегрує українську культуру, стихійно українізується, зрештою, просто надасть можливість для культурного та релігійного самовиявлення українства в межах нової державності (Мефодій (Кудряков), 2015: 124).

Українізованими парафіями в Україні до скликання Першого Всеукраїнського православного церковного собору УАПЦ (1921 р.) керувала Всеукраїнська спілка православних парафій, якій не вистачало тільки ієрархії для утворення повноцінної церковної структури. Через протистояння з єпископатом РПЦ саме це питання стало наріжним для УАПЦ.

Всеукраїнський православний церковний собор УАПЦ відкрився у м. Києві в Софійському кафедральному соборі на свято Покрови Пресвятої Богородиці 14 жовтня і тривав до 30 жовтня 1921 р. Серед основних питань Собору – формування українського єпископату, обрання всеукраїнського митрополита, організація церковного життя на засадах давніх українських традицій, запровадження української мови в богослужіння тощо. Головною подією Собору стала висвята митрополита Василя Липківського і єпископату УАПЦ. Василь (Липківський) був висвячений у ранньохристиянський спосіб (покладанням рук) і таємним голосуванням обраний на посаду предстоятеля — Митрополита Київського і всієї України. Василь Липківський писав, що УАПЦ це було «днем її урочистого охрещення в Духові Святому, коли вона остаточно відчула в собі повноту благодаті Святого Духа й прилюдно на весь світ оголосила про своє відродження» (Липківський Василь, митрополит, 1961: 45). На Соборі були затверджені основні засади життя УАПЦ (автокефальність,

самостійність і незалежність в управлінні від РПЦ, визнання аморальним і антиканонічним переходу Київської митрополії під юрисдикцію Московського патріархату в 1686, соборноправність і активна участь мирян, відокремлення від держави й політики, запровадження української мови як церковної, відродження українських традицій). Це була спроба подолати в Церкві панування «монархічного єпископату» та відродити давню «соборність». Відтак йшлося не лише про інституалізацію церковної конфесії та відродження церковного життя на засадах давнього християнства (проголошення автокефалії в Софійському Соборі мало ще й символічний зміст, адже храм від часів Давньої Русі був символом українського християнства), але й про відродження традицій національної культури та пошук / утвердження національної ідентичності. Створення УАПЦ було надсмільливим проектом. Митрополит Василь Липківський очолював УАПЦ 1921–1927 рр. (в історіографії використовується окреслення цього етапу життєдіяльності митрополита Василя Липківського як «золота доба»).

З постановом УАПЦ спостерагається активізація організаційної роботи з налагодження церковного життя, створення й становлення численних парафій УАПЦ (сам Митрополит відвідав більше 500 парафій, закликаючи до творення нової, вільної української Церкви), забезпечення кадрового потенціалу, а відтак – організація богословських курсів, які готували священників для УАПЦ. Постала необхідність перекладу українською богослужбових книг. Вагомим стало видання власного часопису «Церква й життя» (1926–1927 рр. вийшло друком шість чисел), тощо. Обставини диктували необхідність систематичної боротьби за свідомість населення, роз'яснення завдань української церкви, що упосліджувало крім священницької діяльності – організацію /участь в релігійних диспутах тощо. У відносинах із владою митрополит обстоював позицію аполітичності церкви та її цілковитого відокремлення від держави. Однак для унормування життєдіяльності керівництво УАПЦ (як і інших конфесій) було змушене взаємодіяти з різних питань з органами радянської влади. Одним із важливих було затвердження Статуту УАПЦ (наприкінці 1924 р. президія ВПЦР звернулася до уряду з декларацією, де висловлювала лояльність до більшовицької влади).

У 1920-х роках УАПЦ під проводом митрополита Василя (Липківського) набувала авторитету і впливу серед мирян. Наприкінці 1926 налічувала 32 єпископи, бл. 3 тис. священників і майже 6 млн. вірних.

При цьому перехід від патріаршої церкви до автокефальної був непростим, супроводжувався міжконфесійними конфліктами. Більшовицька влада стратегічною метою мала усунення церкви з життя суспільства, тактично використовуючи різні механізми. Як один із методів боротьби – розколи в православному середовищі, підрив православно-церковних структур в Україні, загравання з окремими конфесіями заради зменшення впливу інших (цим зумовлена й лояльність до УАПЦ в перші роки її існування). Занепокоєна успіхом УАПЦ, партійна влада й ДПУ вдалися до політики насильства, зумисного розколу церкви, звинувачення проводу й вірян у «націонал-шовінізмі», «самосвятстві», репресій і терору. Інструментом генерування суперечностей і конфліктів всередині церкви стала, зокрема, необачно підтримана Липківським громадська

організація «Діяльна Христова Церква» (ДХЦ). Саме під її проводом у жовтні 1925 було реалізовано зініційований ДПУ розкол в УАПЦ.

Отже, внаслідок проведених чекістами операцій всередині церковних структур УАПЦ розкололась (зокрема – виникло братство під назвою «Діяльно-Христова Церква» (ДХЦ). Братство, яке згодом реформувалося в ДХЦ, було якщо не цілком створене за ініціативою ДПУ, то активно використане для послаблення УАПЦ. Органами ДПУ були застосовані засоби для поглиблення розбіжностей між лідерами ВПЦР – митрополитом Василем Липківським, Володимиром Чехівським, протодияконом Василем Потієнком, архієпископом Олександром Ярещенком з організаторами братства – єпископами Петром Тарнавським, Володимиром Бржосньовським та протоієреєм Костем Янушівським.

У результаті розколу в м. Києві був організований керівний центр ДХЦ губернського масштабу (Історія релігій в Україні, 1993: 398). Цей центр був розміщений у Михайлівському Золотоверхому соборі, де було відкрито парафію ДХЦ з метою розколоти українську Софійську парафію УАПЦ (Киридон А., 2000; Кузовенков Д., 2008; Кузовенков Д., 2010; Кузовенков Д., 2011). Персональний мандат на Михайлівський монастир отримав єпископ Петро Тарнавський. Передбачалось розділення а потім і цілковите знищення Софійської української православної парафії, яка знаходилась неподалік цього осередку ДХЦ (Власовський І., 1961: 185). Від 1926 р. митрополит УАПЦ Василь Липківський, якого парафіяни називали «батьком» і вважали народним митрополитом, став об'єктом брутальної і нищівної критики з боку об'єднання ДХЦ.

Пам'ятаємо, що це були часи більшовицької окупації України та розгорнутого тотального владного терору, метою якого було фізичне винищення всіх інакодумців. До них належали також ті люди церкви, які не йшли на компроміси чи на співпрацю з органами. Якщо на початку 1920-х рр. арешти не мали планомірного характеру, то з другої половини 1920-х рр. ситуація змінюється. Це відзначають і сучасні дослідники, зокрема А. Зінченко у монографії, присвяченій життю та діяльності митрополита УАПЦ Василя Липківського зауважує: «Восени 1925 р. репресії проти УАПЦ посилилися. Це було одним із виявів посилення тоталітарних тенденцій у політиці більшовиків. В Україні вони, до того ж, пов'язувалися з намаганням влади тримати під жорстким контролем національно-опозиційні кола» (Зінченко А., 1997: 256). 25.12.1926 політбюро ЦК КП(б)У на закритому засіданні ухвалило рішення про репресії активістів церкви. Циркуляр Головного політичного управління від 04.09.1926 «Про український сепаратизм» оголосив УАПЦ «оплотом націоналізму». Зазнав гонінь і репресій і митрополит Василь Липківський, який з 1925 р. фактично перебував під домашнім арештом та заборонами виїжджати за межі м. Києва й виступати з проповідями.

Питання про усунення митрополита УАПЦ від керування Церквою обговорювалося від середини 1926 р., коли непорозуміння з владою вилилися у відкритий конфлікт. «Комісія по унормуванню життя УАПЦ» на чолі з єпископом Петром Ромодановим, якій влада передала канцелярію ВПЦР (м. Київ, вул. Володимирська, 24), була покликана підготувати проведення Великих Покрівських зборів ВПЦР 1926 р., які в свою чергу розпочали

кампанію у справі «чистки» персонального складу УАПЦ (тривала до жовтня 1927 р.). У цей період збиралися звинувачення в «антирадянській діяльності» митрополита Василя Липківського. Почався тяжкий процес нагнітання звинувачень, повторення нав'язаних формулювань «провин», засідання Президії ВПЦР з обговоренням чергових «злочинів», залякування у наближенні «катастрофи» для всієї Церкви через вислови митрополита.

З початку 1927 р. почалась таємна боротьба в УАПЦ між ВПЦР на чолі з єпископом Петром Ромодановим і опозицією на чолі з митрополитом Василем Липківським, яку згрупував экс-голова ВПЦР протодиякон Василь Потієнко. Архієпископ УАПЦ Іван Теодорович (який з грудня 1923 р. перебував у США) підтримав рішення Покровських великих зборів 1926 р., але не погодився із засудженням митрополита Василя Липківського.

Йдеться про спробу митрополита Василя Липківського утворити опозиційний осередок з редакції журналу «Церква і Життя» і залучити туди для роботи протодиякона Василя Потієнка. Чекісти мали інформацію про ці заходи і вчасно вжили заходів для призначення до редакційної колегії часопису лояльних до радвлади осіб, а відповідальним редактором було поставлено довірену особу – архієпископа Харківського і Слобожанського УАПЦ Івана Павловського.

Як тільки цей опозиційний осередок в середовищі УАПЦ сформувався, чекісти заарештували протодиякона Василя Потієнка. Після його арешту до канцелярії ВПЦР прийшов Микола Хомичевський і подав заяву про відхід від церковної роботи, оскільки на його думку саме ВПЦР вимагала цього арешту у карних органів і така доля чекає на всіх інших. Після цього митрополит УАПЦ Василь Липківський на засіданні ВПЦР зробив заяву про те, що звертатись до влади з будь-якими проханнями є марна справа.

На засіданні Малої президії ВПЦР наприкінці лютого 1927 р. обговорювалося питання про остаточне повернення до УАПЦ лідерів «Діяльно-Христової Церкви» – єпископів Петра Тарнавського, Володимира Бржосньовського та Миколи Ширая. Василь Липківський виступив із заявою про те, що не визнає постанов Покровських зборів 1926 р. про повернення членів ДХЦ. Натомість ВПЦР йому поставила на вид про порушення ним засад соборноправности в УАПЦ.

Під час Великих Микільських зборів ВПЦР (м. Київ, 11–14 травня 1927 р.) митрополит УАПЦ Василь Липківський намагався якось знешкодити вплив голови ВПЦР Петра Ромоданова і виступити із заявою про неможливість подальшої співпраці. Однак більшість учасників цих Зборів виявилась противниками митрополита УАПЦ. Це стало для нього болісною несподіванкою і наочно продемонструвало, що і Збори і майже весь єпископат на боці ВПЦР і Петра Ромоданова.

Під час виголошення привітання учасникам Зборів, яке зачитав Петро Ромоданів, митрополит Василь Липківський демонстративно покинув залу засідання. Як голова Зборів, Володимир Чехівський намагався провести свою резолюцію про засудження ВПЦР за скликання нарад єпископату, але її було

провалено. Натомість було прийнято резолюцію під редакцією архієп. Йосипа Оксіюка, яка повністю схвалювала діяльність ВПЦР.

Боротьба між «ромоданівцями» і «липківцями» тривала до початку передсоборної наради, яка проходила в Софійському великому соборі 26-30 липня 1927 р. (Другий Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ, 2007: 105-111).

ВПЦР на чолі з Ромодановим вирішила не загострювати ситуацію (у тій ситуації ВПЦР ризикувала втратити свій авторитет). Чекісти викликали до ДПУ делегацію від передсоборної наради на чолі з митрополитом Василем Липківським, зачитали компрометуючі його матеріали і почали вимагати заходів, які б засвідчили категоричне засудження всією УАПЦ антирадянських вчинків і висловів митрополита Василя Липківського. ВПЦР на чолі з Ромодановим було засуджено за те, що це вони покривають митрополита; тому після повернення делегації учасники передсоборної наради знову посипався шквал обвинувачень на митрополита, аж до вимоги надзвичайного церковного суду для розбору справи митрополита Василя Липківського. З вимогою відсторонення митрополита від керівництвом Церквою виступив архієпископ Вінницький УАПЦ Костянтин Кротевич.

На ці закиди митрополит Василь Липківський відповів, що не вони його ставили, не їм і знімати, це повинен вирішити Собор. На його захист став тільки Володимир Чехівський, який попросив у наради повноважень з тим, щоб піти до ДПУ і запевнити владу у цілковитій лояльності митрополита.

Врешті-решт нарада прийняла рішення судити Липківського надзвичайним судом на майбутньому Соборі в жовтні 1927 р. і з цією метою було обрано комісію, яка повинна зібрати матеріали для підготовки слідства й обвинувального висновку. Головою цієї комісії було обрано архієпископа Вінницького Костянтина Кротевича (який прагнув посісти місце митрополита УАПЦ).

Прихильники митрополита Василя Липківського, розуміючи, що влада буде тиснути на УАПЦ поки не реалізує поставленої мети, також розпочали боротьбу за врятування його від усунення. Сестрицтво Софійського собору під керівництвом дружини Василя Липківського почало агітувати селян стати на захист митрополита на майбутньому Соборі.

У цей час було опубліковано «Декларацію» місцеблюстителя московського патріаршого престолу митрополита Сергія (Страгородського) про лояльність до радянської влади і визнання СРСР як своєї батьківщини в церковному сенсі, яку обговорювали і в Україні представники різних церковних течій. Сценарій, за яким митрополит УАПЦ Василь Липківський мав би зробити те ж саме, що і митрополит Сергій (Страгородський), очевидно намагалися реалізувати і чекісти в УСРР (Киридон А., 2005:288–296; Киридон А., Митрополит Василь Липківський 2007:35-40; Киридон А. Генеральна репетиція, 2007: 479-487; Киридон А. Шлях, 2007: 220-234).

14 серпня 1927 р. митрополит Василь Липківський звернувся до ДПУ з проханням анулювати його підписку про невїзд з Києва. В ДПУ розцінили це прохання як намагання митрополита посилити агітацію по селах напередодні

відкриття Другого Собору і з метою забезпечити виконання своїх завдань щодо усунення митрополита УАПЦ йому було відмовлено.

Тим часом комісія по розслідуванню «злочинів» митрополита Василя Липківського на чолі з архієпископом Костянтином Кротевичем продовжувала працювати. Комісія планувала зібратись 12 жовтня 1927 р. і напередодні відкриття Другого Собору УАПЦ запропонувати Василеві Липківському самому залишити митрополиче служіння (ГДА СБ України. Ф. 13. Спр. 370. Ч. 1 (1927 р.). Т. 3. Арк. 202; Репресована УАПЦ, 2005:154).

Останнє десятиліття життя митрополита УАПЦ Василя Липківського, яке має точний часовий вимір: від Другого Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р. до 27 листопада 1937 р. (дня страти) (Білокінь С., 1992: 27–34; Преловська І., 2008:81–114), було звільнене «від тягара митрополичого служіння» на Другому Соборі УАПЦ 1927 р. і він жив там, де йшов процес знищення його дітища – Української Церкви (Бурко Демид, 1988:223-259).

«Голгота» митрополита Василя Липківського почалась на Другому Всеукраїнському Православному Церковному Соборі УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р., коли частина членів ВПЦР на чолі з її головою Петром Ромодановим, єпископату УАПЦ і вірних мусила виконувати завдання влади по усуненню непоступливого провідника Української церкви. Пізніше він залишив про це власні спогади і спостереження, які дають можливість зрозуміти ставлення самого митрополита Василя Липківського до цієї події (Липківський В. Історія, 1961:160-167).

На Соборі під час засідання 19 жовтня 1927 р. почався розгляд питання про провини митрополита у справі створення «загрози для УАПЦ». Митрополит Василь на всі звинувачування відповів: «Церква наша пробиває нові шляхи в житті релігійному по непротоптаному місцю між дібровами, та кущами. При своїй боротьбі вона звернула з протоптаного шляху. І державне життя теж саме звернуло з старих шляхів. При таких умовах можливі тертя, непорозуміння неминучі. На жаль і я підпав під ці непорозуміння й підозріння. Як вищий духовний керівник я теж став під персональне підозріле відношення з боку Державної влади. Воно зокрема стало тяжким тягарем в останні часи. Вам було б не цікаво, що мене персонально підозрівають в контрреволюції. Але недовір'я Державної влади до мене виливається в недовір'я до всієї УАПЦ. Підозріння Влади в контрреволюційних настроях моїх дає привід Владі казати: “який керівник, така і вся УАПЦ Церква. Вся Церква мусить сказати своє слово, яка вона є відносно влади. Коли підозріння набуло загрозливого значіння до мене, я сказав уже всю правду, бо я ніколи неправди не кажу» (Другий Всеукраїнський Православний Церковний Собор, 2007: 167-168).

Частина керівництва УАПЦ, в т. ч. з єпископів цієї Церкви, була за те, щоб передати справу митрополита до суду, бо «є загроза підвести всю Церкву під небезпеку». Така заява є свідченням або їх політичної короткозорості, або ще гірше, – підтримки оперативних розробок чекістів, яким на цей момент було

конче необхідно заручитись відкритою підтримкою проекту усунення митрополита в керівництві УАПЦ.

Митрополит УАПЦ Василь Липківський, розуміючи, що всі чекають від нього привселюдного зречення, продемонстрував височину духа і стійкість. 21 жовтня 1927 р. він подав звіт за своє багатолітнє архіпастирське служіння в УАПЦ (Другий Всеукраїнський Православний Церковний Собор, 2007: 276). Отже, 1927 р. на Другому Всеукраїнському православному церковному соборі, що відбувся за умов прямого тиску з боку Державного політичного управління УСРР, митрополит Василь Липківський був усунутий від керівництва УАПЦ.

Очевидно, що він мусив залишити не тільки митрополиче служіння, але й своє помешкання. З 1919 р. і до цього часу він мешкав на Софійському подвір'ї. З жовтня 1927 р., усунутий від керівництва УАПЦ, екс-митрополит Василь Липківський перейшов звідти на другий поверх південної в'їзної башти і знаходився там до жовтня 1929 р. (Білокінь С., 1999: 254). Після відходу від митрополичого керівництва УАПЦ він повністю перестав брати участь в церковному житті.

Нову хвилю гонінь на митрополита Василя Липківського було розгорнуто в зв'язку з підготовкою до Великих Покрівських зборів ВПЦР. У листопаді 1928 р. було проведено округовий Собор, на якому офіційно виключено з УАПЦ архієпископа Олександра Яреценка і Володимира Чехівського, а також соборним рішенням було оформлено заборону в священнослужінні екс-митрополита Василя Липківського, яку до того провела своїм рішенням ВПЦР (ГДА СБ України. Ф. 13. Спр. 370. Ч. 2 (1928 р.). Т. 7. Арк. 61 зв.; Репресована УАПЦ, 2005: 218). У 1929 р. більшість діячів УАПЦ була заарештована; 28–29 січня 1930 р. на інспірованому ДПУ так званому Надзвичайному Соборі УАПЦ було розпущено (її структури тимчасово припинили свою діяльність в Україні й діяли в діаспорі).

Останнє десятиліття свого життя 1927–1937 рр. Василь Липківський провів у поневіряннях і злиднях, втрачаючи дітей і рідних, від нього відвернулися колишні співпрацівники. Головним джерелом інформації про останнє десятиріччя життя митрополита Василя Липківського є його листи 1933–1937 рр. до США і Канади (до о. Петра Маєвського, архієп. Івана Теодоровича, адвоката Василя Свистуна, о. Павла Корсуновського, Консисторії Української греко-православної церкви в Канаді тощо). Листування розпочалося у найважчому для України 1933 р., коли скрізь лютував голод. Митрополит Василь жив у цей час разом з хворою дружиною, матір'ю та сестрою перебували в страшній скруті. Бажання служити Українській церкві спонукали його навіть в часи Голодомору 1932–1933 рр. писати переклади українською мовою богослужбових книг, проповіді на неділі і свята та на апостольські послання, історичні праці про Українську церкву, листи за кордон.

Колись, при звільненні його від митрополичого тягара у 1927 р. йому було призначено пенсію від ВПЦР у розмірі 50 крб., але в одному з листів він повідомляв, що жодного разу її не отримував. Дякуючи о. Петру Маєвському за

грошову допомогу, митрополит Василь пише: «Тут усі тільки й говорять і міркують про харчування; це й моя найперша турбота. Про такі речі, як молоко, масло, м'ясо, цукор, нема вже чого й думати, а хоч би мати з півфунта хліба на сутки, хоч 1 пуд муки на місяць, на якого коржа або галушку, з півпуда круп на кашу, куліш та з 1 фунт якого жиру на присмаку, що все становить на гроші приблизно 5 долярів на місяць – то я був би цілком задоволений і принаймні турбота про хліб щоденний трохи втратила б свою гостроту» (Липківський В., Листи, 1980: 2).

З квітня 1933 р. про тяжку самотність екс-митрополит УАПЦ пише в кожному листі: «З часу свого оселення на Солом'янці я майже ніколи в Києві не буваю, жию справжнім анахоретом, мало коли й на вулицю показуюсь. Ні з ким із сучасних церковних діячів я жодних стосунків не маю, ні з ким з них за весь час я навіть не разу не зустрічався, ніхто до мене не заходить і я ні до кого, і тому про стан церкви на Україні я не краще освідомлений тут на Солом'янці, ніж Ви там в Америці» (Липківський В., Листи, 1980: 1).

У листах митрополит УАПЦ Василь Липківський повідомляв про те, що радо погодився вислати о. Петру Маєвському до Вінніпегу (Канада) перекладену українською церковну літературу. У листі від 13 грудня 1933 р. митрополит писав, що незважаючи на перешкоди, коли йому відмовляли на пошті у пересилці за кордон літератури духовного змісту, він спромігся переслати «Мінею», «Часословець», «Псалтир», твори Інокентія [Борисова] в 2-х частинах. Згодом він надіслав іще 12 «Міней», 9 «Октоїхів» і сподівався дослати по змозі ще кілька посилок (Липківський В., Листи, 1980: 20). Таким чином цю частину його спадщини було врятовано від остаточного знищення в Україні.

Василя Липківського влада заарештовувала декілька разів і кожного разу за правилами цього відомства проводилися обшуки з вилученням документів. Вперше його забрали 05 лютого 1923 р. в с. Михайлівці на Богуславщині (після чого тримали в м. Богуславі при комендатурі ДПУ). У грудні 1925 р. його заарештувало ДПУ в м. Харкові (начебто у зв'язку з листуванням ВПЦР із закордонними представниками УАПЦ Сергієм Шелухіним та Євгеном Бачинським) і протримали 2 тижні. Іншим разом протримали місяць від 10 липня 1926 р.

Останній раз Василя Липківського було заарештовано в жовтні 1937 р., причому постанову про заарештування підписано 27 жовтня 1937 р. з таким формулюванням звинувачення: «був активним учасником антирадянської фашистської організації українських церковників» (Репресована УАПЦ, 2006:189-190). Постанову у справі № 49329 підписав оперуповноважений ІV Відділу управління державної безпеки НКВС УРСР Гольдфарб. У тексті «Постанови про затримання» було вказано, що скоєні ним «злочини» передбачені ст. ст. 54-11 КК УРСР. 29 жовтня 1937 р. заарештований Управлінням державної безпеки НКВС УРСР. Обвинувачувався за ст. ст. 54-10, 54-11 КК УРСР як «керівник антирадянської фашистської організації

українських церковників». Під час слідства утримувався в Лук'янівській в'язниці. На час арешту проживав у м. Києві в Олександрівській слободі на вул. Дачній, 8.

Санкцію на арешт дав 27 жовтня 1937 р. тимчасово виконуючий обов'язки начальника відділу по спецправах Прокуратури УРСР Аудрінг (Репресована УАПЦ, 2006:190). У цій постанові вказано, що митрополита Василя Липківського було заарештовано на підставі свідчень вже заарештованих і допитаних єпископів УАПЦ Самборського, Михновського, Карабіневича та інших, що сиділи у Лук'янівській в'язниці. Хоча постанову про арешт було підписано 27 жовтня, протокол першого допиту митрополита датований 22 жовтня 1937 р.

Під час допитів оперуповноважений Гольдфарб зачитував витяги з протоколів допитів, де були записані показання зі свідченнями про «антирадянську» діяльність митрополита УАПЦ. Василь Липківський під час допиту категорично відмовився від висунутих звинувачень і відкинув усі спроби нав'язати йому керівництво якоюсь міфічною антирадянською організацією з метою приєднання України до Німеччини і Польщі. Він зазначив, що зачитані йому показання знайомих йому осіб він не підтверджує і ні в яких антирадянських організаціях участі не брав (Репресована УАПЦ, 2006: 191-197). На всі зачитані йому звинувачення Василь Липківський з незмінною категоричністю відповідав, що ніколи ні за яких обставин він не організував ні «центрів» ні «угруповань», про «СВУ» дізнався з газет, все життя займався тільки церковним служінням (Репресована УАПЦ, 2006: 191-192). Слідчі промучилися з заарештованим майже місяць, надали йому свідчення проти нього, які були отримані від заарештованих і ув'язнених до того єпископів УАПЦ – Володимира Самборського, Юрія Михновського, Костянтина Малюшкевича. Власне, сама справа Липківського – це копії протоколів їхніх допитів. Наприкінці збірки протоколів чужих допитів уміщено винувальний вирок від 20 листопада 1937 р. у справі звинуваченого Липківського Василя Костянтиновича по ст.ст. 54-10, 54-11 КК УРСР (Репресована УАПЦ, 2006: 190). На початку повідомляється про те, що IV Відділом Управління державної безпеки НКВС УРСР було ліквідовано «націоналістичну фашистську організацію українських церковників» і що слідством було «встановлено»: її «керівником» був колишній митрополит УАПЦ Василь Липківський (Репресована УАПЦ, 2006: 233-234).

У винувальному вирокі записано: «1. Являлся одним из руководителей националистической фашистской организации украинских церковников; 2. Проводил активную антисоветскую работу; 3. Был связан с заграничными эмигрантскими кругами и посылал им антисоветскую информацию. Признал только, что он был организатором сбора подписей на восстановление украинских церквей и поддерживал связь с украинскими епископами, находящимися в эмиграции» (Репресована УАПЦ, 2006: 234).

За вироком Особливої Трійки при Київському облуправлінні НКВС УРСР (датований 20 листопада 1937 р.) митрополита Василя Липківського було розстріляно в Лук'янівській в'язниці 27 листопада 1937 р. (Репресована УАПЦ, 2006: 189-237; 235-236).

Восени 1937 р. очевидно було завершено в основному ліквідацію адміністративних структур Української православної церкви, яка існувала під такою назвою після грудневого «Екстреного» Собору УПЦ у 1930 р. після того, як було проголошено т. зв. «самоліквідацію» УАПЦ (Преловська І., 2013:236-245). На цей час в ув'язненні перебував основний склад ієрархії, духовенства і вірних цієї Церкви. Масові страти припадають на 1937–1939 рр., коли владою було прийняте рішення щодо неможливості відновлення церковних структур. У 1939 р. в УРСР не залишилось майже нікого з тих, хто розбудовував національну Церкву в Україні.

У 1957 р. у м. Форт Вейн ухвалено рішення про організацію Українського православного братства ім. Митрополита Василя Липківського в США. Братство у післявоєнний час об'єднало принципівих послідовників ідей митрополита УАПЦ Василя Липківського в еміграції, учасників подій в УРСР або нащадків діячів УАПЦ. Братство видавало друком документи і матеріали УАПЦ, відродило видання часопису «Церква й Життя» (виходив друком у 1950–1970-х рр.), заопікувалось встановленням пам'ятника митрополиту УАПЦ Василю Липківському в США у Бавнд Бруці. 15 жовтня 1984 р. у м. Саут-Бавнд-Бруці (США, шт. Нью-Джерсі) на українському церковно-меморіальному комплексі св. Андрія Первозваного відкрито й освячено пам'ятник (скульптор і архітектор - Петро Капшученко) митрополиту УАПЦ Василю Липківському.

Митрополит УАПЦ Василь Липківський був реабілітований 23 травня 1989 р. У 1990 р. на Всеукраїнському православному Соборі (06.06.1990 р.) було відновлено УАПЦ. Справа митрополита Василя Липківського з розбудови української церкви послугувала своєрідним імпульсом до створення Помісної церкви. Канонізований УАПЦ. До 60-тої річниці страти митрополита, за рішенням III Помісного собору УАПЦ (07.11.1997) день 27 листопада був проголошений Днем пам'яті святих новомучеників землі Української, загиблих від переслідувань влади впродовж 1917–1991.

Після проголошення незалежності України (1991 р.) представники різноманітних організацій української діаспори, зокрема Українського Православного Братства ім. Митрополита Василя Липківського в США багато зусиль доклали до поширення в Україні опублікованих за кордоном видань, організації наукових конференцій та пропам'ятних заходів, розпочали довготривалу кампанію з ушанування пам'яті видатних українських діячів шляхом ініціювання перейменування вулиць, виготовлення та встановлення меморіальних дошок, видання збірників документів тощо.

За підтримки представників української діаспори було ініційовано перейменування вулиці М. Урицького на вулицю митрополита Василя Липківського, започатковано низку пропам'ятних заходів, зокрема проведено кілька конференцій, в т. ч. у 2014 р. ювілейної конференції до 150-ліття з дня народження, випущено ювілейні монету, конверт та поштову марку з нагоди

цього ювілею на виконання Постанови Верховної Ради від 03.07.2014 р. № 1570–VII та резолюції наукової конференції, яка відбулася 20 березня 2014 р. в Інституті української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. З цієї нагоди видано друком матеріали цієї конференції (Подвижник, 2016).

Серед інших заходів з ушанування пам'яті митрополита Василя Липківського: 1997 р. – встановлено меморіальну дошку на церкві Покрови Пресвятої Богородиці в м. Києві, де Василь (Липківський) служив настоятелем. У 2000 р. коштом релігійної громади УАПЦ встановлено пам'ятники митрополитові у м. Тернополі; 2019 р. – у м. Черкасах. На честь діяча названо вулицю в м. Києві (з 2012 р.).

Висновки. Митрополит Василь Липківський – одна з центральних постатей релігійно-церковного життя і церковної історії України ХХ ст. Він стояв біля витоків творення Української автокефальної православної церкви (УАПЦ), сприяв зростанню її лав, самовіддано служив на ниві духовного відродження українського народу і віддав за становлення української церкви своє життя. Страдницькою смертю митрополит Василь Липківський утвердив своє бачення майбутнього Української церкви – її помісність та укоріненість в українську традицію та культуру. З його іменем пов'язаний початок інституційної боротьби за автокефалію (канонічну незалежність) Православної церкви в Україні від Московського Патріархату. Митрополит Василь Липківський був очільником церковної інституції, яка втілювала українські національні прагнення до релігійної та духовної незалежності від Москви. З відстані сьогодні, в сучасних умовах російсько-української війни доволі промовистими видаються ціннісно-сміслові паралелі майже столітньої давнини. Йдеться, зокрема, про висловлені митрополитом Василем Липківським міркування: «Очевидно, що коли Російська Церква та її духівництво проти української мови для українського народу на Божих службах, то це з міркувань не церковних, не релігійних, а тільки з міркувань старого політичного ладу, що нічого спільного з Церквою та релігією не мають. Не хочуть української мови в Божих службах, бо взагалі не хочуть українського народу, як окремого народу, рівноправного з іншими народами світу. То міркування політично-державні, а внесення політичних міркувань у релігійне життя народу, то вже само по собі буде ґрунтовним порушенням христового заповіді...» (Липківський В., 1951: 32)

Головне послання Василя Липківського до сучасного українства – не боятися. «Чого злякалися, – звертався Митрополит Василь до учасників другого всеукраїнського церковного собору, куди він прибув просто з камери Харківської в'язниці. – Чого перестрашилися? Чи не знали раніше, куди й для чого йдете? Не бійтесь, хто служить Богові й любить свого брата! Не бійтесь, хто щиро хоче спасти свою душу! Не бійтесь і відганяйте сумнів! Коли наша справа правдива й угодна Богові, ніхто нас не переможе!»

За влучною характеристикою Є Сверстюка: «На великому історичному переламі ХХ сторіччя між епохою царської Росії і епохою диктатури большевизму він, священнослужитель і захисник віри, зі щитом «не бійтесь!»

стоїть як могутній дуб, закорінений глибоко в землю. Його шарпають холодні північні вітри, навколо нього наступають і відступають війська, над ним кряче і віщує негоду вороння, навколо нього товпляться і віруючі, і суєтний люд, а він тримається корінням в рідній землі і простягає свої руки до вічного рідного неба, люті вітри вічно січуть, а рідна земля і небо вічно рятує. І досі...»². Пасіонарність митрополита Василя Липківського, його релігійна харизма, переконання та візія майбутнього Української церкви заслуговують на гідне вшанування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Білокінь, 1993 – Білокінь С. Дослідження історії Української Автокефальної Православної Церкви (1921–1920-ті роки) у незалежній вітчизняній та зарубіжній історичній літературі // *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика*: 36. статей. 1993. С. 86–106.
- Білокінь, 1999 – Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.). Джерелознавче дослідження. Київ : ДМП Полімед, 1999. С. 254.
- Білокінь, 1997 – Білокінь С. Пам'ятки УАПЦ 1921 року в Києві // *Пам'ятки України*. 1997. № 3. С. 66.
- Білокінь, 1992 – Білокінь С. Смерть митрополита Липківського // *Людина і світ*. 1992. № 4. С. 27-34.
- Бурко, 1988 – Бурко Демид, протопресвітер. Українська Автокефальна Православна Церква – вічне джерело життя. – Саут-Бавнд-Брук, Н. Дж., США: Вид. Оселя Св. Ап. Андрія Первозванного, 1988. 392 с.
- Бухарева, Даниленко, Окіпнюк, Преловська, 2011 – Бухарева І. В., Даниленко В. М., Окіпнюк В. М., Преловська І. М. Репресовані діячі Української Автокефальної Православної Церкви (1921–1939): біографічний довідник. Київ : Смолоскип, 2011. 184 с.: іл. С. 64–66.
- Власовський, 1961 – Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. Нью Йорк, Бавнд Брук, 1961. Т. IV Ч. I. С. 185.
- ГДА СБ України – Галузевий державний архів Служби безпеки України.
- Діяння Всеукраїнського Православного Церковного Собору, 1921 – Діяння Всеукраїнського Православного Церковного Собору в м. Києві 14–30 жовтня н. с. 1921 р.; I. Канони Української Автокефальної Православної Церкви. II. Ухвали Собору в окремих питаннях життя Української Церкви. Київ : Вид. В.П.Ц.Р., 1921. 43 с.
- Документи трагічної історії України (1917–1927), 1999 – Документи трагічної історії України (1917–1927) / Редактор-упорядник П. П. Бачинський. Київ, 1999.
- Другий Всеукраїнський Православний Церковний Собор, 2007 – Другий Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р. Документи і матеріали. Серія «Джерела з історії Церкви в Україні», кн. 2 / Упоряд.: С. І. Білокінь, І. М. Преловська, І. М. Старовойтенко. Київ : Оранта, 2007. 698 с.
- Зінченко, 1993 – Зінченко А. Благовістія національного духу: Українська церква на Поділлі в першій третині XX ст. Київ : Освіта, 1993. 256 с.;
- Зінченко, 1997а – Зінченко А. Визволитись вірою: Життя і діяння Митрополита Василя Липківського. Київ : Дніпро, 1997. 423 с.
- Зінченко, 1997б – Зінченко А. Всеукраїнський Православний Церковний Собор 1921 р. в духовному розвитку українського народу // *Український церковно-визвольний рух і утворення УАПЦ*. Матеріали міжнар. наук. конференції (12.10.1996 р., м. Київ). Київ : Логос, 1997. С. 11–23.
- Зінченко, 1997с – Зінченко А. Джерела формування визвольної концепції митрополита Василя Липківського // *Матеріали читань, присвячених митрополиту Василю Липківському*. КДА, січень-червень 1996 р. Київ : Воскресіння, 1997. С. 11–31.
- Зінченко, 2016 – Зінченко А. Життя і діяльність Василя Липківського як дослідницька проблема // *Подвижник українського духу*. До 150-річчя від дня народження Митрополита Василя Липківського (1864–1937): Матеріали наукової конференції «Духовна спадщина Митрополита Василя Липківського» в Інституті української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України 20.03.2014 р. Київ, 2016. 231 с. С. 19–29.
- Зінченко, 2017 – Зінченко А. Життя і служіння Митрополита Василя Липківського. Київ : Дуліби, 2017. 336 с.
- Зінченко, 2003 – Зінченко А. Ієрархи Української Церкви. Митрополит Микола Борецький. Архієпископ Костянтин Кротевич. Митрополит Іван Павловський. Київ : Українська Видавнича Спілка, 2003. 156 с.;

² Сверстюк Є. Служіння народного Митрополита Василя Липківського // Служіння і спадщина Митрополита Василя Липківського: Матеріали всеукраїнської наукової конференції (17 листопада 2007 р., м. Київ). Київ : Всеукраїнське товариство ім. Василя Липківського, 2007. С. 35-50. С. 35.

- Зінченко, 1991 – Зінченко А. «Ще влада не від Бога, а від дракона»: ДПУ–НКВС проти свободи совісті // *Вітчизна*. 1991. № 4. С. 157–163.
- Ігнатуша, 1991 – Ігнатуша О. До історії Української автокефальної православної церкви (1921–1930 рр.) // *Питання історії СРСР*. Республ. міжвідомч. наук. зб. Харків : Вид. «Основа» при Харківському держ. ун-ті. Вип. 36. 1991. С. 47–54.
- Ігнатуша, 1994 – Ігнатуша О. Документи державних архівів України з історії Української Автокефальної Церкви (1917–1930 рр.) // *Архіви України*. 1994. № 1–6. С. 44–56/
- Ігнатуша, 1993 – Ігнатуша О. З історії автокефалії на Україні: Запоріжжя // *Наша Віра*. 1993. № 11–12. С. 12.
- Ігнатуша, 2004 – Ігнатуша О. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.). Запоріжжя: Поліграф, 2004. 440 с.
- Ігнатуша, 1991 – Ігнатуша О. Українська автокефальна православна церква в умовах наростання адміністративно-політичного тиску (1921–1930 рр.) // *Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного відродження України: тези доповідей та повідомлень V Всеукр. конф.* (жовтень, 1991 р.). Київ; Кам'янець-Подільський, 1991. С. 359-361.
- Ігнатуша, 1998 – Ігнатуша О. Церква та національне державотворення // *Українська революція: 1917 – початку 1918 рр.* Проблеми, пошуки, узагальнення: зб. наук. стат. ЗДУ. Запоріжжя : Просвіта, 1998. С. 189–230.
- Ільченко, Пилявець, Преловська, 1999 – Ільченко І., Пилявець Л., Преловська І. Три промови Василя Липківського // *Український археографічний щорічник*. Київ, 1999. Вип. 3–4. Т. 6/7. С. 475–488.
- Історія релігій в Україні, 1999 – Історія релігій в Україні: У 10 т. / Редкол.: А. Колодний, Климов В. та ін. Київ :Український центр духовної культури, 1999. Т. 3: Православ'я в Україні. С. 398.
- Киридон, 2005а – Киридон А. Агонія сподівань: взаємини Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ) і радянської влади в середині 1920-х років // *Науковий вісник Чернівецького ун-ту*: Зб. наук. пр. Чернівці: Рута, 2005. Вип. 240–241: Філософія. С. 154–162.
- Киридон, 2007а – Киридон А. М. Генеральна репетиція» Другого всеукраїнського церковного Собору УАПЦ // *Історія релігій в Україні*: Наук. щорічник. Кн.1. Львів: Логос, 2007. С. 479-487.
- Киридон, 2007б – Киридон А. М. Митрополит Василь Липківський: «...Очевидно, моє звільнення було вже остаточно вирішено» // *Лаврський альманах*. Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури: Зб. наук. праць. Київ, 2007. Вип. 17. С. 35–40.
- Киридон, 2005б – Киридон А. М. Паралелі: «Сергіанство» і УАПЦ // *Історія релігій в Україні*. Науковий щорічник. Львів: Логос, 2005. Кн. I. С. 288–296.
- Киридон, 2000 – Киридон А. «Собор єпископів України та «Діяльно-Христова Церква» як вияв оновлення церковного життя в умовах утвердження тоталітаризму // *Історія релігій в Україні*: Праці X-ї Міжнар. наук. конф.(м. Львів, 16–19 травня 2000 р.). Львів : Логос, 2000. Кн. 1. С. 198–203.
- Киридон, 2005с – Киридон А. М. Час випробувань:Тернопіль : Підручники й посібники, 2005. 396 с.
- Киридон, 2007с – Киридон А. М. Шлях до «Собору самопізнання»: До 80-ї річниці Другого Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ // *Проблеми історії України*: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий зб. наук. праць. – Вип. 16: На пошану д.і.н., проф. С. В. Кульчицького з нагоди 70-річчя від дня народження та 50-річчя наукової праці / Відп. ред. В. А. Смолій : В 2 ч. Ч. 2. Київ : Інститут історії України НАН України, 2007. С. 220–234.
- Кузовенков, 2010а – Кузовенков Д. «Автономія в автокефалії»: причини виникнення Українського Православного Церковного Братства «Діяльно-Христова Церква» // *Історія релігій в Україні і світі*: зб. наук. праць. Серія «Історичне релігієзнавство». Острог : Вид-во Нац. університету «Острозька академія», 2010. Вип. 3. С. 100–108.
- Кузовенков, 2008 – Кузовенков Д. До питання про відносини між Українською Автокефальною Православною Церквою та «Діяльно-Христовою Церквою» у 20-ті роки XX ст. // *Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. університету ім. Івана Огієнка*: зб. за підсумками звітної наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів, присвяч. 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету. Вип. 7. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка, 2008. Т. 1. С. 40 – 41.
- Кузовенков, 2010б – Кузовенков Д. До питання про причини утворення Братства «Діяльно- Христова Церква» у 20-х роках XX ст. // *Історія релігій в Україні: науковий щорічник /* Упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. Львів: Логос, 2010. Кн. II. С. 107–115.
- Кузовенков, 2011 – Кузовенков Д. Українське Православне Церковне Братство «Діяльно-Христова Церква»: еволюційні та інсталяційні аспекти становлення особового складу (1920–1927 рр.) // *Історія релігій України*: науковий щорічник / Упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. Львів: Логос, 2011. Кн. I. С. 445–453.
- Липківський, 1959 – Липківський В., митрополит. Відродження Церкви в Україні. 1917–1930. Торонто : Укр. видавництво «Добра Книжка», 1959. 335 с.
- Липківський, 1961 – Липківський В., митрополит. Історія Української Православної Церкви. Розділ VII: Відродження Української Церкви. Вінніпег: Вид. накладом фундації Івана Грищука, 1961. 181 с.
- Липківський, 1980 – Липківський В., митрополит. Листи (1933–1937). Торонто : Вид. Українського Православного Братства ім. Митрополита Василя Липківського, З.Д.А., 1980. 167 с.

- Липківський, 1974 – Липківський В., митрополит. Православна Христова Церква українського народу. Мюнхен : Православна Церковна Рада УАПЦ, 1951 (Репринтне вид.). Нью-Йорк, 1974. 32 с.
- Липківський, 1966 – Липківський В., митрополит. Проповіді на Апостольські Послання. – Чикаго: Вид. «Православний Українець», 1966. 209 с.
- Липківський 1988 – Липківський В., митрополит. Проповіді на неділі й свята. Слово Христове до українського народу. Торонто: Українське Православне Братство ім. Митрополита Василя Липківського, З.Д.А., 1988. 609 с.
- Липківський, 1993 – Липківський В., митрополит. Слово Христове до українського народу. Проповіді на неділі і свята. – Київ : Бібліотека журналу «Пам'ятки України», 1993. С. 305–404.
- Липковскій, 1903 – Липковскій Василій, прот. К вопросу о хозяйственных комитетах при церковных школах (К предстоящему епархиальному съезду духовенства) // *Киевские епархиальные ведомости*. Часть неофициальная. 1903. № 31. С. 823–839; № 32. С. 868–872.
- Липковскій, 1899а – Липковскій Василій, прот. К истории причтовых помещений // *Киевские епархиальные ведомости*. Часть неофициальная. 1899. № 18. 16 сент. С. 690–711; № 19. 1 окт. С. 740–759.
- Липковскій, 1899б – Липковскій В., свящ. Псаломщики и церковные школы // *Киевские епархиальные ведомости*. 1899. № 39. 25 сент. С. 635–664.
- Липківський, 2003 – Липківський К. О. Тіні незабутих предків. Київ, 2003. 222 с.
- Мартирологія Українських Церков, 1987 – Мартирологія Українських Церков: В 4 т. Т. І. Українська Православна Церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України / Упоряд. і ред. О. Зінкевич і О. Воронин. Балтимор, Торонто : Українське Видавництво «Смолооскип» ім. В. Симоненка, 1987. 1207 с.
- Мефодій, 2015 – Мефодій (Кудряков), митрополит. Митрополит Василь Липківський та його послання сучасному українству // Мефодій (Кудряков) Митрополит Київський і всієї України, Предстоятель Української Автокефальної Православної Церкви. Один народ, одна мова, одна Церква. Вибрані праці до 15-річчя Предстоятельства (2000–2015). Київ : Фонд пам'яті Блаженнішого Митрополита Мефодія, 2015. С. 121–133.
- Пащенко, 1994 – Пащенко В.О. Свобода совісті в Україні. Міфи та факти 20–30-х років. Київ, 1994.
- Пащенко, Рибачук, 1993 – Пащенко В. О., Рибачук М. Ф. Першоєрарх нової української церкви митрополит Василь Липківський // *Український історичний журнал*. 1993. № 2-3. С. 48–57.
- Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор, 1999 – Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 14-30 жовтня 1921 року: документи і матеріали / Упоряд.: Михайліченко Г., Пилявець Л., Преловська І. Київ; Львів : «Жовква», 1999. 560 с.
- Пилявець, 1992 – Пилявець Л. Хрещениця ДПУ // *Людина і світ*. 1992. № 5–6. С. 26–27.
- Подвижник українського духу, 2016 – Подвижник українського духу. До 150-річчя від дня народження Митрополита Василя Липківського (1864–1937) : Матеріали наукової конференції «Духовна спадщина Митрополита Василя Липківського» (м. Київ, 20.03.2014 р.). Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2016. 231 с.
- Преловська, 2017 – Преловська І. М. Богословська, історико-публіцистична та епістолярна спадщина митрополита УАПЦ Василя Липківського (1864–1937) // *Історія релігій в Україні*. Науковий щорічник / За заг. ред. М. Капраля, О. Киричук, І. Орлевич / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди; КЗ ЛОР «Львівський музей історії релігії». Львів: Логос, 2017. Вип. 27. 716 с. С. 508–520.
- Преловська, 2004а – Преловська І. М. Голгофа митрополита Василя Липківського // *Історія релігій в Україні*. Науковий щорічник. Логос, 2004. Кн. 1. С. 473–476.
- Преловська, 2013а – Преловська І. Джерела з історії Української Автокефальної Православної Церкви (1921–1930) – Української Православної Церкви (1930–1939) : монографія. Київ : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2013. 696 с.
- Преловська, 2018 – Преловська І. М. Дореволюційні публікації митрополита УАПЦ Василя Липківського (1864-1937) // *Історія релігій в Україні*. Науковий щорічник / За заг. ред. О. Киричук, І. Орлевич, М. Омельчук. Львів : Логос, 2018. Вип. 28. Ч. І. 608 с. С. 229–246.
- Преловська, 2013б – Преловська І. М. Методи і принципи дослідження документальних джерел з історії Української автокефальної православної церкви (1921–1930) – Української православної церкви (1930–1939) // *Український археографічний щорічник*. Нова серія. Вип. 18. Український Археографічний Збірник. Т. 21. Київ : Український письменник, 2013. С. 63–100.
- Преловська, 2004б – Преловська І. М. Нововиявлені архівні документи з історії I Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 року // *Студії з архівної справи та документознавства*. Київ : Вид. УДНДІАСД, 2004. Т. 11. С. 212–218.
- Преловська, 2008 – Преловська І. Усунення митрополита Василя Липківського від церковного служіння: передумови і наслідки // *Служіння і спадщина Митрополита Василя Липківського*: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (м. Київ, 17 листопада 2007 р.). Київ, 2008. С. 81–114.
- Репресована УАПЦ, 2005 – Репресована УАПЦ. Політичні репресії проти священників Української автокефальної православної церкви (1919–1938). За документами Галузевого державного архіву Служби

- безпеки України / Упор.: І. Бухарева, С. Кокін, І. Преловська, Г. Смирнов // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. 2005. № 1/2 (24/25). Ч. 1. 344 с.
- Репресована УАПЦ, 2006 – Репресована УАПЦ. Політичні репресії проти священників Української автокефальної православної церкви (1919–1938). За документами Галузевого державного архіву Служби безпеки України. Ч. II / Упор.: І. Бухарева, С. Кокін, І. Преловська, Г. Смирнов // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. 2006. № 1/2 (26/27). 335 с/
- Роговий, 2016 – Роговий О. Витоки роду // *Подвижник українського духу*. До 150-річчя від дня народження Митрополита Василя Липківського (1864–1937): Матеріали наукової конференції «Духовна спадщина Митрополита Василя Липківського» в Інституті української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України 20.03.2014 р. Київ, 2016. 231 с. С. 85–92.
- Урста, 2018 – Урста С. Роль митрополита Василя Липківського у підготовці та проведенні Всеукраїнського церковного собору 1921 року // *Переяславський літопис*. 2018. Вип. 14. С. 18–28.
- ЦДІАК України – Центральний державний історичний архів України, м. Київ.
- Червоний терор проти духовенства, 2003 – Червоний терор проти духовенства і віруючих на Східній Волині (Житомирщині) у 20–30-х роках ХХ ст. Архівні документи та матеріали / Упоряд. С. І. Жилюк. Рівне : Волинські обереги, 2003. 152 с.
- Явдась, 1956 – Явдась М. Українська Автокефальна Православна Церква: Документи для історії Української Автокефальної Православної Церкви. Мюнхен-Інгольштадт : Вид. Краєвої Ради У.А.П.Ц. у Федеральній Республіці Німеччини, 1956. 228 с.

REFERENCES

- Bilokin, 1993 – Bilokin S. Doslidzhennia istorii Ukrainскої Avtokefalnoi Pravoslavnoi Tserkvy (1921–1920-ti roky) u nezalezhnii vitchyznianiі ta zarubizhnii istorychnii literaturі [Study of the history of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (1921–1920s) in independent domestic and foreign historical literature] // *Ukraina KhKh st.: kultura, ideolohiia, polityka*: Zb. statei. 1993. S. 86-106 [in Ukrainian].
- Bilokin, 1999 – Bilokin S. Masovyi teror yak zasib derzhavnoho upravlinnia v SRSR (1917–1941 rr.). Dzhereloznavche doslidzhennia [Mass terror as a means of state administration in the USSR (1917–1941). Source research]. Kyiv : DMP Polimed. 1999. S. 254 [in Ukrainian].
- Bilokin, 1997 – Bilokin S. Pamiatky UAPTs 1921 roku v Kyievi [Monuments of the UAPC of 1921 in Kyiv] // *Pamiatky Ukrainy*. 1997. № 3. S. 66 [in Ukrainian].
- Bilokin, 1992 – Bilokin S. Smert mytropolityta Lypkivskoho [Death of Metropolitan Lipkivskiy] // *Liudyna i svit*. 1992. № 4. S. 27-34 [in Ukrainian].
- Burko, 1988 – Burko Demyd, protopresvyter. Ukrainska Avtokefalna Pravoslavna Tserkva – vichne dzherelo zhyttia [The Ukrainian Autocephalous Orthodox Church is an eternal source of life]. Saut-Bavnd-Bruk, N. Dzh., SSHa: Vyd. Oselia Sv. Ap. Andriia Pervozvannoho, 1988. 392 s. [in Ukrainian].
- Bukhariєva, Danylenko, Okipniuk, Prelovska, 2011 – Bukhariєva I. V., Danylenko V. M., Okipniuk V. M., Prelovska I. M. Represovani diiachi Ukrainскої Avtokefalnoi Pravoslavnoi Tserkvy (1921–1939): biohrafichniy dovidnyk [Repressed figures of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (1921–1939): a biographical guide]. Kyiv : Smoloskyp, 2011. 184 s.: il. S. 64-66 [in Ukrainian].
- Vlasovskiy, 1961 – Vlasovskiy I. Narys istorii Ukrainскої Pravoslavnoi Tserkvy [Essay on the history of the Ukrainian Orthodox Church]. Niu York, Bavnd Bruk, 1961. T. IV Ch. I. S. 185 [in Ukrainian].
- HDA SB Ukrainy – Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine]. [in Ukrainian].
- Diiannia Vseukrainskoho Pravoslavnoho Tserkovnoho Soboru, 1921 – Diiannia Vseukrainskoho Pravoslavnoho Tserkovnoho Tserkovnoho Soboru v m. Kyievi 14–30 zhovtnia n. s. 1921 r.; I. Kanony Ukrainскої Avtokefalnoi Pravoslavnoi Tserkvy. II. Ukhvaly Soboru v okremykh pytanniakh zhyttia Ukrainскої Tserkvy [Activities of the All-Ukrainian Orthodox Church Council in Kyiv, October 14-30 with. 1921; I. Canons of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church. II. Decisions of the Council on certain issues of the life of the Ukrainian Church]. Kyiv : Vyd. V.P.Ts.R., 1921. 43 s. [in Ukrainian].
- Dokumenty trahichnoi istorii Ukrainy (1917–1927), 1999 – Dokumenty trahichnoi istorii Ukrainy (1917–1927) [Documents of the tragic history of Ukraine (1917–1927)] / Redaktor-uporiadnyk P. P. Bachynskiy. Kyiv, 1999 [in Ukrainian].
- Druhyi Vseukrainskyi Pravoslavnyi Tserkovnyi Sobor, 2007 – Druhyi Vseukrainskyi Pravoslavnyi Tserkovnyi Sobor UAPTs 17–30 zhovtnia 1927 r. Dokumenty i materialy. Serii «Dzherela z istorii Tserkvy v Ukraini», kn. 2 [The Second All-Ukrainian Orthodox Church Council of the UAPC, October 17-30, 1927. Documents and materials. Series «Sources of the history of the Church in Ukraine», vol. 2] / Uporiad.: S. I. Bilokin, I. M. Prelovska, I. M. Starovoitenko. Kyiv : Oranta, 2007. 698 s. [in Ukrainian].
- Zinchenko, 1993 – Zinchenko A. Blahovistia natsionalnoho dukhu: Ukrainska tserkva na Podilli v pershii tretyni XX st. [The Annunciation of the National Spirit: The Ukrainian Church in Podillya in the First Third of the 20th Century.]. Kyiv : Osvita, 1993. 256 s. [in Ukrainian].

- Zinchenko, 1997a – Zinchenko A. Vyzvolytys viroiu: Zhyttia i diiannia Mytropolyta Vasyliya Lypkivskoho [Be freed by faith: the life and deeds of Metropolitan Vasyl Lypkivskiy]. Kyiv : Dnipro, 1997. 423 s. [in Ukrainian].
- Zinchenko, 1997b – Zinchenko A. Vseukrainskyi Pravoslavnyi Tserkovnyi Sobor 1921 r. v dukhovnomu rozvytku ukrainskoho narodu [All-Ukrainian Orthodox Church Council of 1921 in the spiritual development of the Ukrainian people] // *Ukrainskyi tserkovno-vyzvolnyi rukh i utvorennia UAPT's*. Materialy mizhnar. nauk. konferentsii (12.10.1996 r., m. Kyiv). Kyiv : Lohos, 1997. S. 11–23 [in Ukrainian].
- Zinchenko, 1997c – Zinchenko A. Dzherela formuvannia vyzvolnoi kontseptsii mytropolyta Vasyliya Lypkivskoho [Sources of the formation of the liberation concept of Metropolitan Vasyl Lypkivskiy] // *Materialy chytan, prysviachenykh mytropolytu Vasyliu Lypkivskomu*. KDA, sichen-cherven 1996 r. Kyiv : Voskresinnia, 1997. S. 11–31 [in Ukrainian].
- Zinchenko, 2016 – Zinchenko A. Zhyttia i diialnist Vasyliya Lypkivskoho yak doslidnytska problema [The life and activity of Vasyl Lypkivskiy as a research problem] // *Podvyzhyk ukrainskoho dukhu*. Do 150-richchia vid dnia narodzhennia Mytropolyta Vasyliya Lypkivskoho (1864–1937): Materialy naukovoi konferentsii «Dukhovna spadshchyna Mytropolyta Vasyliya Lypkivskoho» v Instytuti ukrainskoi arkhieohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho NAN Ukrainy 20.03.2014 r. Kyiv, 2016. 231 s. S. 19–29 [in Ukrainian].
- Zinchenko, 2017 – Zinchenko A. Zhyttia i sluzhinnia Mytropolyta Vasyliya Lypkivskoho [Life and ministry of Metropolitan Vasyl Lypkivskiy]. Kyiv : Duliby, 2017. 336 s. [in Ukrainian].
- Zinchenko, 2003 – Zinchenko A. Iierarkhy Ukrainkoi Tserkvy. Mytropolyt Mykola Boretskyi. Arkhiiepyskop Kostiantyn Krotevych. Mytropolyt Ivan Pavlovskiy [Hierarchs of the Ukrainian Church. Metropolitan Mykola Boretskyi. Archbishop Kostyantyn Krotevych. Metropolitan Ivan Pavlovskiy]. Kyiv : Ukrainska Vydavnycha Spilka. 2003. 156 s. [in Ukrainian].
- Zinchenko, 1991 – Zinchenko A. «Tse vlada ne vid Boha, a vid drakona»: DPU–NKVS proty svobody sovisti [«This power is not from God, but from the dragon»: DPU–NKVS against freedom of conscience] // *Vitchyzna*. 1991. № 4. S. 157–163 [in Ukrainian].
- Ihnatusha, 1991a – Ihnatusha O. Do istorii Ukrainkoi avtokefalnoi pravoslavnoi tserkvy (1921–1930 rr.) [To the history of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (1921–1930)] // *Pytannia istorii SRSR*. Respubl. mizhvidomch. nauk. zb. Kharkiv : Vyd. «Osnova» pry Kharkivskomu derzh. un-ti. Vyp. 36. 1991. S. 47–54 [in Ukrainian].
- Ihnatusha, 1994 – Ihnatusha O. Dokumenty derzhavnykh arkhiviv Ukrainy z istorii Ukrainkoi Avtokefalnoi Tserkvy (1917–1930 rr.) [Documents of the state archives of Ukraine on the history of the Ukrainian Autocephalous Church (1917–1930)] // *Arkhivy Ukrainy*. 1994. № 1–6. S. 44–56 [in Ukrainian].
- Ihnatusha, 1993 – Ihnatusha O. Z istorii avtokefalii na Ukraini: Zaporizhzhia [From the history of autocephaly in Ukraine: Zaporizhzhia] // *Nasha Vira*. 1993. № 11–12. S. 12 [in Ukrainian].
- Ihnatusha, 2004 – Ihnatusha O. Instytutsiyni rozkol pravoslavnoi tserkvy v Ukraini: geneza i kharakter (KhIKh st. – 30-ti rr. KhKh st.) [The institutional split of the Orthodox Church in Ukraine: genesis and nature (19th century - 30s of the 20th century)]. Zaporizhzhia: Polihraf, 2004. 440 s. [in Ukrainian].
- Ihnatusha, 1991b – Ihnatusha O. Ukrainska avtokefalna pravoslavna tserkva v umovakh narostannia administratyvno-politychnoho tysku (1921–1930 rr.) [The Ukrainian Autocephalous Orthodox Church under increasing administrative and political pressure (1921–1930)] // *Rozvytok istorychnoho kraieznavstva v konteksti natsionalnogo vidrodzhennia Ukrainy: tezy dopovidei ta povidomlen V Vseukr. konf. (zhovten, 1991 r.)*. Kyiv; Kamianets-Podilskiy, 1991. S. 359–361 [in Ukrainian].
- Ihnatusha, 1998 – Ihnatusha O. Tserkva ta natsionalne derzhavotvorennia [Church and national state formation] // *Ukrainska revoliutsiia: 1917 – pochatku 1918 rr.* Problemy, poshuky, uzahalennia: zb. nauk. stat. ZDU. Zaporizhzhia : Prosvita, 1998. S. 189–230 [in Ukrainian].
- Ilchenko, Pyliavets, Prelovska, 1999 – Ilchenko I., Pyliavets L., Prelovska I. Try promovy Vasyliya Lypkivskoho [Three speeches by Vasyl Lypkivskiy] // *Ukrainskyi arkhieohrafichnyi shchorichnyk*. Kyiv, 1999. Vyp. 3–4. T. 6–7. S. 475–488 [in Ukrainian].
- Istoriia religii v Ukraini, 1999 – Istoriia religii v Ukraini: U 10 t. [History of religions in Ukraine: In 10 volumes] / Redkol.: A. Kolodnyi, Klymov V. ta in. Kyiv: Ukrainskyi tsentr dukhovnoi kultury, 1999. T. 3: Pravoslavia v Ukraini. S. 398 [in Ukrainian].
- Kyrydon, 2005a – Kyrydon A. Ahoniia spodivan: vzaiemny Ukrainkoi Avtokefalnoi Pravoslavnoi Tserkvy (UAPT's) i radianskoi vlady v seredyni 1920-kh rokiv [Agony of hopes: relations between the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (UAOC) and the Soviet government in the mid-1920s] // *Naukovyi visnyk Chernivetskoho un-tu*: Zb. nauk. pr. Chernivtsi: Ruta, 2005. Vyp. 240–241: Filosofii. S. 154–162 [in Ukrainian].
- Kyrydon, 2007a – Kyrydon A. M. Heneralna repetytsiia» Druhoho vseukrainskoho tserkovnogo Soboru UAPT's [General rehearsal" of the Second All-Ukrainian Church Council of the UAPC] // *Istoriia religii v Ukraini*: Nauk. shchorichnyk. Kn.1. Lviv: Lohos, 2007. S. 479-487 [in Ukrainian].
- Kyrydon, 2007b – Kyrydon A. M. Mytropolyt Vasyl Lypkivskiy: «...Ochevydno, moie zvilnennia bulo vzhe ostatochno vyrisheno» [Metropolitan Vasyl Lypkivskiy: «...Obviously, my release has already been finally decided»] // *Lavrskyi almanakh*. Kyievo-Pecherska lavra v konteksti ukrainskoi istorii ta kultury: Zb. nauk. prats. Kyiv, 2007. Vyp. 17. S. 35–40 [in Ukrainian].
- Kyrydon, 2005b – Kyrydon A. M. Paraleli: «Serhianstvo» i UAPT's [Parallels: «Sergianism» and UAOC] // *Istoriia religii v Ukraini*. Naukovyi shchorichnyk. Lviv: Lohos, 2005. Kn. I. S. 288-296. [in Ukrainian].

- Kyrydon, 2000 – Kyrydon A. «Sobor yepyskopiv Ukrainy» ta «Diialno-Khrystova Tserkva» yak vyjav onovlennia tserkovnoho zhyttia v umovakh utverdzhennia totalitaryzmu [The «Council of Bishops of Ukraine» and the «Active Christian Church» as a manifestation of the renewal of church life in the conditions of the establishment of totalitarianism] // *Istoriia religii v Ukraini*: Pratsi Kh-i Mizhnar. nauk. konf.(m. Lviv, 16-19 travnia 2000 r.). Lviv : Lohos, 2000. Kn. 1. S. 198-203 [in Ukrainian].
- Kyrydon, 2005c – Kyrydon A. M. Chas vyprobuvan: Ternopil: Pidruchnyky y posibnyky [Time of trials: Ternopil: Textbooks and manuals], 2005. 396 s. [in Ukrainian].
- Kyrydon, 2007c – Kyrydon A. M. Shliakh do «Soboru samopiznannia»: Do 80-i richnytsi Druhoho Vseukrainskoho Pravoslavnoho Tserkovnoho Soboru UAPTs [The path to the «Cathedral of self-knowledge»: To the 80th anniversary of the Second All-Ukrainian Orthodox Church Council of the Ukrainian Orthodox Church] // *Problemy istorii Ukrainy*: Fakty, sudzhennia, poshuky: Mizhvidomchyi zb. nauk. prats. – Vyp. 16: Na poshanu d.i.n., prof. S. V. Kulchytskoho z nahody 70-richchia vid dnia narodzhennia ta 50-richchia naukovoï pratsi / Vidp. red. V. A. Smolii : V 2 ch. Ch. 2. Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2007. S. 220–234 [in Ukrainian].
- Kuzovenkov, 2010a – Kuzovenkov D. «Avtonomiia v avtokefalii»: prychny vynyknennia Ukrainskoho Pravoslavnoho Tserkovnoho Bratstva «Diialno-Khrystova Tserkva» [«Autonomy in autocephaly»: the reasons for the emergence of the Ukrainian Orthodox Church Brotherhood «Active Christ Church»] // *Istoriia religii v Ukraini i sviiti*: zb. nauk. prats. Serii «Istorychne religiiieznavstvo». Ostroh : Vyd-vo Nats. universytetu «Ostrozka akademiia», 2010. Vyp. 3. S. 100–108 [in Ukrainian].
- Kuzovenkov, 2008 – Kuzovenkov D. Do pytannia pro vidnosyny mizh Ukrainskoïu Avtokefalnoïu Pravoslavnoïu Tserkvoïu ta «Diialno-Khrystovoïu Tserkvoïu» u 20-ti roky XX st. [To the question of relations between the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church and the «Active Christ Church» in the 20s of the XX century] // *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho nats. universytetu im. Ivana Ohienka*: zb. za pidsumkamy zvitnoi nauk. konf. vykladachiv, doktorantiv i aspirantiv, prysviach. 90-richchiu Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu. Vyp. 7. Kam'ianets-Podilskyi : Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet im. Ivana Ohienka, 2008. T. 1. S. 40-41 [in Ukrainian].
- Kuzovenkov, 2010b – Kuzovenkov D. Do pytannia pro prychny utvorennia Bratstva «Diialno- Khrystova Tserkva» u 20-kh rokakh XX st. [To the question about the reasons for the formation of the Brotherhood «Active Christ Church» in the 20s of the XX century] // *Istoriia religii v Ukraini*: naukovyi shchorichnyk / Uporiad. O. Kyrychuk, M. Omelchuk, I. Orlevych. Lviv: Lohos, 2010. Kn. II. S. 107-115 [in Ukrainian].
- Kuzovenkov, 2011 – Kuzovenkov D. Ukrainske Pravoslavne Tserkovne Bratstvo «Diialno-Khrystova Tserkva»: evoliutsiini ta instaliatsiini aspekty stanovlennia osobovoho skladu (1920–1927 rr.) [Ukrainian Orthodox Church Brotherhood «Active Christ Church»: evolutionary and installation aspects of formation of personnel (1920–1927)] // *Istoriia religii Ukrainy*: naukovyi shchorichnyk / Uporiad. O. Kyrychuk, M. Omelchuk, I. Orlevych. Lviv: Lohos, 2011. Kn. I. S. 445-453 [in Ukrainian].
- Lypkivskiy, 1959 – Lypkivskiy V., mytropolyt. Vidrozhennia Tserkvy v Ukraini. 1917–1930 [Revival of the Church in Ukraine. 1917–1930]. Toronto : Ukr. vydavnytstvo «Dobra Knyzhka», 1959. 335 s. [in Ukrainian].
- Lypkivskiy, 1961 – Lypkivskiy V., mytropolyt. Istoriia Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy. Rozdil VII: Vidrozhennia Ukrainskoi Tserkvy [History of the Ukrainian Orthodox Church. Chapter VII: Revival of the Ukrainian Church]. Vinnipeh: Vyd. nakladom fundatsii Ivana Hryshchuka, 1961. 181 s. [in Ukrainian].
- Lypkivskiy, 1980 – Lypkivskiy V., mytropolyt. Lysty (1933–1937) [Letters (1933–1937)]. Toronto : Vyd. Ukrainskoho Pravoslavnoho Bratstva im. Mytropolyta Vasylia Lypkivskoho, Z.D.A., 1980. 167 s. [in Ukrainian].
- Lypkivskiy, 1974 – Lypkivskiy V., mytropolyt. Pravoslavna Khrystova Tserkva ukrainskoho narodu [The Orthodox Church of Christ of the Ukrainian People]. Miunkhen : Pravoslavna Tserkovna Rada UAPTs, 1951 (Reprintne vyd.). Niu-Iork, 1974. 32 s. [in Ukrainian].
- Lypkivskiy, 1966 – Lypkivskiy V., mytropolyt. Propovidi na Apostolski Poslannia [Sermons on the Apostolic Epistles]. Chikaho: Vyd. «Pravoslavnyi Ukrainets», 1966. 209 s. [in Ukrainian].
- Lypkivskiy 1988 – Lypkivskiy V., mytropolyt. Propovidi na nedili y sviata. Slovo Khrystove do ukrainskoho narodu [Sermons on Sundays and holidays. The word of Christ to the Ukrainian people]. Toronto: Ukrainske Pravoslavne Bratstvo im. Mytropolyta Vasylia Lypkivskoho, Z.D.A., 1988. 609 s.
- Lypkivskiy, 1993 – Lypkivskiy V., mytropolyt. Slovo Khrystove do ukrainskoho narodu. Propovidi na nedili i sviata [The word of Christ to the Ukrainian people. Sermons on Sundays and holidays]. Kyiv : Biblioteka zhurnalu «Pamiatky Ukrainy», 1993. S. 305–404. [in Ukrainian].
- Lypkovskii, 1903 – Lypkovskii Vasyl'ii, prot. K voprosu o khozyaistvennikh komitetakh pri tserkovnikh shkolakh (K predstavshchemu yeparkhialnomu sezdnu dukhovenstva) [On the issue of economic committees at church schools (To the upcoming diocesan congress of clergy)] // *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. Chast neofitsialnaya. 1903. № 31. S. 823-839; № 32. S. 868-872 [in Russian].
- Lypkovskii, 1899a – Lypkovskii Vasyl'ii, prot. K istorii prichtovikh pomeshchenii [On the history of ward premises] // *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. Chast neofitsialnaya. 1899. № 18. 16 sent. S. 690-711; № 19. 1 okt. S. 740-759 [in Russian].
- Lypkovskii, 1899b – Lypkovskii V., sviashch. Psalomshchiki i tserkovnie shkoli [Psalmists and church schools] // *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1899. № 39. 25 sent. S. 635-664 [in Russian].
- Lypkivskiy, 2003 – Lypkivskiy K. O. Tini nezabutykh predkiv [Shadow unforgotten ancestors]. Kyiv, 2003. 222 s. [in Ukrainian].

- Martyrolohiia Ukrainykykh Tserkov, 1987 – Martyrolohiia Ukrainykykh Tserkov: V 4 t. T. I. Ukrainka Pravoslavna Tserkva. Dokumenty, materialy, khrystyianskyi samvydav Ukrainy [Martyrology of Ukrainian Churches: In 4 vol. T. I. Ukrainian Orthodox Church. Documents, materials, Christian self-publisher of Ukraine] / Uporiad. i red. O. Zinkevych i O. Voronyn. Baltymor, Toronto : Ukrainke Vydavnytstvo «Smoloskyp» im. V. Symonenka, 1987. 1207 s. [in Ukrainian].
- Mefodii, 2015 – Mefodii (Kudriakov), mytropolyt. Mytropolyt Vasyl Lypkivskyi ta yoho poslannia suchasnomu ukrainstvu [Metropolitan Vasyl Lypkivskyi and his message to modern Ukrainians] // Mefodii (Kudriakov) Mytropolyt Kyivskyi i vsiiei Ukrainy, Predstoiatel Ukrainskoi Avtokefalnoi Pravoslavnoi Tserkvy. Odyn narod, odna mova, odna Tserkva. Vybrani pratsi do 15-richchia Predstoiatelstva (2000–2015) [Methodius (Kudryakov) Metropolitan of Kyiv and All Ukraine, Primate of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church. One nation, one language, one Church. Selected works for the 15th anniversary of the Primacy (2000–2015)]. Kyiv : Fond pamiaty Blazhennishoho Mytropolyta Mefodiia, 2015. S. 121–133 [in Ukrainian].
- Pashchenko, 1994 – Pashchenko V.O. Svoboda sovisti v Ukraini. Mify ta fakty 20–30-kh rokiv [Freedom of conscience in Ukraine. Myths and facts of the 20s and 30s]. Kyiv, 1994 [in Ukrainian].
- Pashchenko, Rybachuk, 1993 – Pashchenko V. O., Rybachuk M. F. Pershoierarkh novoi ukrainskoi tserkvy mytropolyt Vasyl Lypkivskyi [The First Hierarchy of the new Ukrainian Church is Metropolitan Vasyl Lypkivskyi] // *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 1993. № 2-3. S. 48-57 [in Ukrainian].
- Pershyi Vseukrainskyi Pravoslavnyi Tserkovnyi Sobor, 1999 – Pershyi Vseukrainskyi Pravoslavnyi Tserkovnyi Sobor UAPTs 14-30 zhovtnia 1921 roku: dokumenty i materialy [The First All-Ukrainian Orthodox Church Council of the UAOC October 14-30, 1921: documents and materials] / Uporiad.: Mykhailichenko H., Pyliavets L., Prelovska I. Kyiv; Lviv : «Zhovkva», 1999. 560 s. [in Ukrainian].
- Pyliavets, 1992 – Pyliavets L. Khreshchenytsia DPU [Godmother of DPU] // *Liudyna i svit*. 1992. № 5-6. S. 26-27 [in Ukrainian].
- Podvyzhyk ukrainskoho dukhu, 2016 – *Podvyzhyk ukrainskoho dukhu*. Do 150-richchia vid dnia narodzhennia Mytropolyta Vasylia Lypkivskoho (1864–1937) : Materialy naukovoi konferentsii «Dukhovna spadshchyna Mytropolyta Vasylia Lypkivskoho» (m. Kyiv, 20.03.2014 r.) [A hermit of the Ukrainian spirit. To the 150th anniversary of the birth of Metropolitan Vasyl Lypkivskyi (1864–1937): Materials of the scientific conference "Spiritual heritage of Metropolitan Vasyl Lypkivskyi" (Kyiv, March 20, 2014)]. Kyiv : Instytut ukrainskoi arkhieohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho NAN Ukrainy, 2016. 231 s. [in Ukrainian].
- Prelovska, 2017 – Prelovska I. M. Bohoslovka, istoryko-publitsystychna ta epistoliarna spadshchyna mytropolyta UAPTs Vasylia Lypkivskoho (1864–1937) [Theological, historical, journalistic and epistolary heritage of Metropolitan Vasyl Lypkivskyi (1864–1937)] // *Istoriia religii v Ukraini*. Naukovyi shchorichnyk / Za zah. red. M. Kapralia, O. Kyrychuk, I. Orlevych / Instytut ukrainskoi arkhieohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho; Instytut filosofii im. H. S. Skovorody; KZ LOR «Lvivskyi muzei istorii religii». Lviv: Lohos, 2017. Vyp. 27. 716 s. S. 508-520 [in Ukrainian].
- Prelovska, 2004 – Prelovska I. M. Holhofa mytropolyta Vasylia Lypkivskoho [Calvary of Metropolitan Vasyl Lypkivskyi] // *Istoriia religii v Ukraini*. Naukovyi shchorichnyk. Lohos, 2004. Kn. 1. S. 473-476 [in Ukrainian].
- Prelovska, 2013 – Prelovska I. Dzherela z istorii Ukrainskoi Avtokefalnoi Pravoslavnoi Tserkvy (1921–1930) – Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy (1930–1939) : monohrafiia [Sources from the history of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (1921–1930) – Ukrainian Orthodox Church (1930–1939): monograph]. Kyiv: Instytut ukrainskoi arkhieohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho, 2013. 696 s. [in Ukrainian].
- Prelovska, 2018 – Prelovska I. M. Dorevoliutsiini publikatsii mytropolyta UAPTs Vasylia Lypkivskoho (1864–1937) [Pre-revolutionary publications of Metropolitan Vasyl Lypkivskyi (1864–1937)] // *Istoriia religii v Ukraini*. Naukovyi shchorichnyk / Za zah. red. O. Kyrychuk, I. Orlevych, M. Omelchuk. Lviv : Lohos, 2018. Vyp. 28. Ch. I. 608 s. S. 229–246 [in Ukrainian].
- Prelovska, 2013 – Prelovska I. M. Metody i pryntsyipy doslidzhennia dokumentalnykh dzherel z istorii Ukrainskoi avtokefalnoi pravoslavnoi tserkvy (1921–1930) – Ukrainskoi pravoslavnoi tserkvy (1930–1939) [Methods and principles of research of documentary sources from the history of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (1921–1930) – Ukrainian Orthodox Church (1930–1939)] // *Ukrainskyi arkhieohrafichniy shchorichnyk*. Nova seriia. Vyp. 18. Ukrainskyi Arkheohrafichniy Zbirnyk. T. 21. Kyiv : Ukrainskyi pysmennyk, 2013. S. 63-100 [in Ukrainian].
- Prelovska, 2004 – Prelovska I. M. Novovyjavleni arkhivni dokumenty z istorii I Vseukrainskoho Pravoslavnoho Tserkovnoho Soboru UAPTs 14–30 zhovtnia 1921 roku [Newly discovered archival documents on the history of the First All-Ukrainian Orthodox Church Council of the UAPC, October 14-30, 1921] // *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva*. Kyiv : Vyd. UDNDIASD. 2004. T. 11. S. 212-218 [in Ukrainian].
- Prelovska, 2008 – Prelovska I. Usunennia mytropolyta Vasylia Lypkivskoho vid tserkovnoho sluzhinnia: peredumovy i naslidky [Removal of Metropolitan Vasyl Lypkivskyi from church service: prerequisites and consequences] // *Sluzhinnia i spadshchyna Mytropolyta Vasylia Lypkivskoho: materiialy Vseukrainskoi naukovoi konferentsii* (m. Kyiv, 17 lystopada 2007 r.). Kyiv, 2008. S. 81–114 [in Ukrainian].
- Represovana UAPTs, 2005 – Represovana UAPTs. Politychni represii proty sviashchenykyv Ukrainskoi avtokefalnoi pravoslavnoi tserkvy (1919–1938). Za dokumentamy Haluzevoho derzhavnogo arkhivu Sluzhby bezpeky Ukrainy [Repressed UAPC. Political repression against priests of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (1919–1938). According to the documents of the Branch State Archive of the Security Service of Ukraine] /

- Upor.: I. Bukhariyeva, S. Kokin, I. Prelovska, H. Smyrnov // Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD– KHB. 2005. № 1/2 (24/25). Ch. 1. 344 s. [in Ukrainian].
- Represovana UAPT's, 2006 – Represovana UAPT's. Politychni represii proty sviashchenykyv Ukrainskoi avtokefalnoi pravoslavnoi tserkvy (1919–1938). Za dokumentamy Haluzevoho derzhavnogo arkhivu Sluzhby bezpeky Ukrainy. Ch. II [Repressed UAPC. Political repression against priests of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (1919–1938). According to the documents of the Branch State Archive of the Security Service of Ukraine. Part II] / Upor.: I. Bukhariyeva, S. Kokin, I. Prelovska, H. Smyrnov // Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD– KHB. 2006. № 1/2 (26/27). 335 s. [in Ukrainian].
- Rohovyi, 2016 – Rohovyi O. Vytoky rodu [Origins of the family] // *Podvyzhyk ukrainskoho dukhu*. Do 150- richchia vid dnia narodzhennia Mytropolyta Vasylia Lypkivskoho (1864–1937) : Materialy naukovoi konferentsii «Dukhovna spadshchyna Mytropolyta Vasylia Lypkivskoho» v Instytuti ukrainskoi arkhieohrafiï ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho NAN Ukrainy 20.03.2014 r. Kyiv, 2016. 231 s. S. 85–92. [in Ukrainian].
- Ursta, 2018 – Ursta S. Rol mytropolyta Vasylia Lypkivskoho u pidhotovtsi ta provedenni Vseukrainskoho tserkovnogo soboru 1921 roku [The role of Metropolitan Vasyl Lypkivskyi in the preparation and holding of the All-Ukrainian Church Council of 1921] // *Pereiaslavskiy litopys*. 2018. Vyp. 14. S. 18–28. [in Ukrainian].
- TsDIAK Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv]. [in Ukrainian].
- Chervonyi teror proty dukhovenstva, 2003 – Chervonyi teror proty dukhovenstva i viruiuchykh na Skhidnii Volyni (Zhytomyrshchyni) u 20–30-kh rokakh KhKh st. Arkhivni dokumenty ta materialy [The Red Terror against the clergy and believers in Eastern Volyn (Zhytomyr region) in the 20s and 30s of the 20th century. Archive documents and materials] / Uporiad. S. I. Zhyliuk. Rivne : Volynski oberehy, 2003. 152 s. [in Ukrainian].
- Yavdas, 1956 – Yavdas M. Ukrainska Avtokefalna Pravoslavna Tserkva: Dokumenty dlia istorii Ukrainskoi Avtokefalnoi Pravoslavnoi Tserkvy [Ukrainian Autocephalous Orthodox Church: Documents for the history of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church]. Miunkhen-Inholshtadt : Vyd. Kraievoi Rady U.A.P.Ts. u Federalnii Respublitsi Nimechchyni, 1956. 228 s. [in Ukrainian].

DOI: 10.31499/2519-2035.10.2023.294976

УДК 94(477)«192/193»:323.1

Ольга КОЛЯСТРУК,

orcid.org/0000-0003-1099-5868

*доктор історичних наук, професор, завідувач
кафедри культури, методики навчання історії та
спеціальних історичних дисциплін
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(Україна, Вінниця)
kolvia58@gmail.com*

РАДЯНСЬКА УКРАЇНІЗАЦІЯ: ВІД МАНІПУЛЯЦІЇ ДО РЕПРЕСІЙ

У статті показано, як більшовицька українізація сприяла закріпленню радянської влади в українській республіці, забезпечила формування української культури «національної за формою і соціалістичної за змістом», заміни національної ідентичності радянською. За допомогою цієї політики більшовики домоглися легітимізації своєї окупаційної влади в УСРР, досягли радянзації українського суспільства, його упокорення шляхом позірної національно-культурної програми з використанням силових практик репресій проти свідомих носіїв української ідентичності. Українізація була колонізаторською за своєю метою, методами впровадження і результатами дії, мала репресивний характер, її наслідки відчутні і на сьогоднішньому етапі.

Ключові слова: «українізація», більшовицька маніпуляція, українська мова, національна політика, репресії, національна еліта.

Olha KOLIISTRUK,

orcid.org/0000-0003-1099-5868

*Dr (History), Professor,
Head of the Department of Culture,*